

“Bijzondere commissie Koloniaal verleden – Syntheserapporten van de hoorzittingen”

1. 07 februari 2022: Omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte
2. 14 februari 2022: Stand van zaken inzake de aanbevelingen van de resolutie van de Kamer over de segregatie waarvan de metissen uit de periode van de Belgische kolonisatie in Afrika het slachtoffer zijn geweest
3. 21 februari 2022: Lokale initiatieven inzake dekolonisatie
4. 14 maart 2022: Toegankelijkheid van de koloniale archieven
5. 21 maart 2022: Toegankelijkheid koloniale archieven
6. 25 april 2022: Erkenning van en onderzoek naar het verleden en de verantwoordelijkheden – de rol van de Monarchie
7. 09 mei 2022: Erkenning en onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de staat
8. 16 mei 2022: Erkenning van en onderzoek naar het verleden en de verantwoordelijkheden – de rol van de staat
9. 30 mei 2022: Erkenning en onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de Kerk
10. 10 juni 2022: Restitutie
11. 20 juni 2022: Onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de ondernemingen
12. 27 juni 2022: Herstel
13. 04 juli 2022: Herstel – Compensatie
14. 15 juli 2022: Symbolisch herstel en rehabilitatie

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal verleden', zitting d.d. 7 februari 2022

Thema: Omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte.

Spreekers: dhr. Jo De Ro (algemeen directeur) en mevr. Wendy Mutihti, Agentschap Integratie en Inburgering van de Vlaamse overheid

Samenvatting uiteenzetting:

Tijdens de zitting wordt toelichting gegeven rond de totstandkoming en het gebruik van de 'Handreiking voor lokale besturen: Omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte', opgesteld door het Agentschap Integratie en Inburgering van de Vlaamse overheid.

Het Agentschap heeft een decretaale opdracht die diverse domeinen bestrijkt, m.n. integratie, inburgering, sociaal tolken, Nederlands als tweede taal, en vreemdelingenrecht en internationaal familierecht. Het werkterrein van het Agentschap bestrijkt in principe heel Vlaanderen, al hebben de steden Gent en Antwerpen eigen, zelfstandige agentschappen voor integratie en inburgering.

De 'Handreiking' (eerder dan 'handleiding') vindt haar directe inspiratie in de BLM-movement en de 60^{ste} verjaardag van de Congolese onafhankelijkheid. In juli 2020 gaf Vlaams Minister Bart Somers de opdracht voor het opstellen van de handreiking. Publicatie volgde in oktober 2020. In maart 2021 werd de handreiking voorgesteld in een druk bijgewoond webinar.

Het doel van het document bestaat erin lokale besturen te ondersteunen in het omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte, hen opties/een keuzemenu aan te reiken, en hen een plan van aanpak en instrumenten aan te bieden om op lokaal niveau de dialoog aan te gaan.

Bij het opstellen werd input gevraagd van diverse agentschappen en organisaties (VVSG, FARO,...) (p. 33), en werd beroep gedaan op een groep van deskundigen, wiens namen ook zijn opgenomen (p. 31). De Handreiking is publiek [beschikbaar](https://www.integratie-inburgering.be/nl/koloniale-verwijzingen) en wordt ondersteund door een eigen website (<https://www.integratie-inburgering.be/nl/koloniale-verwijzingen>). De website herneemt ook de interactieve kaart met overzicht van koloniale monumenten (<https://www.integratie-inburgering.be/nl/koloniale-verwijzingen-in-jouw-gemeente>), die werd opgesteld door een onderzoeker van de KULeuven en periodiek wordt aangevuld.

De Handreiking geeft toelichting bij een aantal kernbegrippen ('dekolonisatie', 'erfgoed',...). Vervolgens worden vijf stappen onderscheiden ter voorbereiding van het traject op lokaal niveau: (1) bepaal de rol van je lokaal bestuur en die van je inwoners; (2) breng je netwerk in kaart; (3) werk een communicatieplan uit; (4) inventariseer je eigen expertise; (5) schat mogelijke risico's op polarisatie in. Hierna wordt ingegaan op de uitrol van het traject zelf, m.i.v. de identificatie van de participanten.

De Handreiking biedt verschillende strategieën aan (deels geïnspireerd op voorbeelden uit het buitenland) om om te gaan met beelden of straatnamen met koloniale referenties. Het uitgangspunt is dat maatwerk geboden is, en dat elk bestuur en elke verwijzing anders is. Men kan vb. besluiten om beelden te laten staan, of; te voorzien van aanvullende informatie; een artistieke ingreep toevoegen; straten herbenoemen of een link maken met de benoeming van nieuwe straten.

De sprekers gaan tot slot in op een illustratie uit de stad Halle. Op basis van een (lokaal) participatief proces met uiteenlopende stakeholders werd, na advies van een kerngroep, immers besloten om een beeld van Leopold II naast zijn sokkel te plaatsen en de beeldengroep 'Hulde aan de pioniers' te laten 'vergroenen'. Een digitale infozuil voorziet verdere duiding.

Samenvatting debat:

Verschillende Commissieleden drukken hun waardering uit voor de inspanningen van het Agentschap en erkennen het nut van de Handreiking. Een aantal leden peilt naar de mate waarin de Handreiking effectief werd gebruikt, en wat de uitkomst was van de betrokken initiatieven. Tevens rijzen er vragen omtrent het vrijblijvende karakter van de Handreiking en het risico op een gebrek aan coherentie tussen diverse lokale initiatieven. Een aantal vragen betreft voorts het risico op polarisatie en de wijze om hiermee om te gaan. Mevr. Reynaert polst naar eventuele verschillen tussen vb. grote en kleine steden. Mevr. Liekens wijst op de discussie omtrent het omgaan met koloniale referenties in bibliotheekcollecties. Een aantal Commissieleden polst ook naar de mogelijke rol die het Agentschap in deze context weggelegd ziet voor de Bijzondere Commissie Congo, ook rekening houdende met het feit dat er sprake is van een deelstatelijke bevoegdheid. Tot slot rijst de vraag of het Agentschap zich vooral een dienstverlenende rol ziet, of ook een activerende rol t.a.v. lokale besturen.

In reactie op de vragen verduidelijken dhr. De Ro en mevr. Mutihti dat er niet alleen veel respons kwam op de vragenlijst van het Agentschap of het webinar, maar dat er verschillende toepassingsgevallen zijn waar lokale besturen gebruik maakten van de Handreiking. Anderzijds zijn er ook lokale initiatieven die losstaan van de Handreiking (bijvoorbeeld in Vilvoorde, waar de reeks van koninklijke portretten in de stadsfeestzaal werd vervangen door een collage van inwoners). **De Handreiking is publiek beschikbaar online, en kan ook nuttige aanknopingspunten bieden voor scholen, of nog voor andere besturen over de taalgrens heen.** Zij is geen statisch gegeven, al is een aanpassing vooralsnog niet aan de orde. Het Agentschap heeft proactief gehandeld door het opstellen van de Handreiking en de brede communicatie ervan naar de lokale besturen. Het omgaan met koloniale referenties in bibliotheekcollecties valt buiten de scope van het initiatief.

Het Agentschap beklemtoont het **belang van een participatief proces**. Participatie mag geen schaaamlapje zijn. Wanneer bv. wordt overwogen om een straat van naam te veranderen, moet men rekening houden met de praktische gevolgen voor de mensen die er wonen, en hen betrekken. Polarisering is een aandachtspunt. Zo is de betrokkenheid van de diaspora vaak een uitdaging. **Voor het lokaal bestuur is het vooral belangrijk om te luisteren en 'in het midden te staan'** om een gedeelde noemer te zoeken. De ervaringen zijn alleszins positief.

De dynamiek van een lokaal traject verschilt van geval tot geval. Motivatie is een belangrijke factor. Een duidelijk verschil qua dynamiek tussen kleinere of grotere steden is er niet, al wil het Agentschap zich vooral focussen op grote steden met een grote groep inwoners met een migratieachtergrond.

Wat het al of niet vrijblijvende karakter betreft, beklemtoont dhr. De Ro het **respect voor de autonomie voor de lokale besturen, en het belang wat hieraan wordt gehecht op Vlaams niveau. Het lijkt weinig realistisch om een meer dwingende weg in te slaan.** Dhr. De Ro merkt daarbij op dat de bevoegde minister zelf ook burgemeester is. Daarnaast vraagt hij zich af **of de Handreiking wel beter zou werken indien de aanpak verplicht wordt gesteld.**

Wat zijn verwachtingen naar de werkzaamheden van de Commissie betreft, drukt dhr. De Ro de wens uit dat deze de dialoog met de lokale besturen niet zouden bemoeilijken.

Opvallende gedachtewisselingen:

Eén Commissielid beklemtoont dat maatwerk nodig is, en er een verschil bestaat tussen een standbeeld van Leopold II met of zonder concrete koloniale referenties. Ook moet rekening worden gehouden met de functionaliteit die vb. sommige gebouwen (vb. de gaanderijen in Oostende) intussen hebben verkregen. Het Commissielid staat niet open voor het verplaatsen van beelden. Het gaat immers om iets wat deel is van ons verleden, en als zodanig moet worden erkend. Bovendien mag de figuur van Leopold II niet mag worden verengd tot zijn koloniale nalatenschap (ter illustratie wordt verwezen naar het recente boek van Johan Op De Beeck).

Een ander Commissielid geeft aan geen voorstander te zijn van het weghalen van beelden, maar eerder van het contextualiseren ervan. Ook wanneer men een beeld naast zijn sokkel plaatst of laat 'vergroenen', komt dit dicht in de buurt van het wegnemen ervan.

Een andere mogelijkheid optie wordt opgeworpen, is het verplaatsen van beelden naar de binnenruimte.

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Welke rol kan de Commissie op dit punt spelen, rekening houdende met de Handreiking van het Agentschap Integratie en Inburgering (VI.) en het gelijkaardige initiatief rond de 'aanwezigheid van koloniale symbolen in de openbare ruimte' op Brussels niveau, ook rekening houdende met bevoegdheidskwesties?
- Moeten lokale besturen vrijheid gelaten (1) om al of niet een traject op te starten; (2) in de wijze waarop men uiteindelijk omgaat met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte?
- Indien de laatste vraag bevestigend wordt beantwoord, wat zijn de aanbevolen wijzen om om te gaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte? (de interactieve kaart van 'koloniale monumenten' kan desgevallend als vertrekpunt dienen)

Update

- Op 17 februari 2022 publiceerde ook de expertengroep van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest rond de 'kolonisering van de openbare ruimte' zijn lijvige eindrapport (zie: <https://cloud.urban.brussels/s/aiCpR5pw4j2E9rR>). Het rapport combineert een meer algemeen 'reflectiekader' omtrent de omgang met koloniale referenties in de publieke ruimte met specifieke maatregelen voor welbepaalde gedenktekens. Daarnaast worden voorstellen gedaan inzake de creatie van nieuwe monumenten. Voor een verdere toelichting en bespreking van dit rapport, zie het verslag van de bijeenkomst van 21 februari.

Samenvattende nota - bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 14 februari 2022

Thema : Stand van zaken inzake de aanbevelingen van de resolutie van de Kamer over de segregatie waarvan de metissen uit de periode van de Belgische kolonisatie in Afrika het slachtoffer zijn geweest

Spreekers: - Z.E. de heer Stéphane Doppagne, Ambassadeur, Speciale gezant van België voor de Regio van de Grote Meren; mevrouw Chiara Candaele en mevrouw Delphine Lauwers, (onderzoeksproject “Resolutie-Metissen”, Algemeen Rijksarchief); de heer Olivier Lendo, mevrouw Claudine Jadot en mevrouw Jacqui Goegebeur (Metis van België vzw); de heer François Milliex (voorzitter van ARM - association résolution métis); de heer François d’Adesky (Ondervoorzitter ARM); de heer Georges Kamayo (ARM); mevrouw Chloé Falisse en mevrouw Aude Longeval (FOD Justitie).

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- Resolutie Metissen

- De heer Ambassadeur Stéphane Doppagne benadrukt vooreerst dat de resolutie over de segregatie waarvan de metissen het slachtoffer zijn geweest, het resultaat is van een lange strijd. De heer Doppagne spitst zijn betoog toe op de tenuitvoerlegging van de resolutie binnen een werkgroep waarvan de FOD Justitie, het Rijksarchief, de verenigingen van metissen en de ambassades van Burundi, Congo en Rwanda deel uitmaken. De vergaderingen hadden betrekking op alle bestanddelen van de resolutie, met name de vraagstukken inzake de burgerlijke stand (geboorteakten), de zoektocht naar de biologische ouders, de toegang tot de koloniale archieven, de ontsluiting van de archieven van de federale regering, de toegang tot de archieven van de religieuze verenigingen, het historisch onderzoek naar de segregatie ten aanzien van de metissen, de toegang tot de gemeentelijke archieven, de documentatiecentra en andere organisaties die bij deze kwestie betrokken zijn, de herstellingen, de verklaring van de voormalige eerste minister Charles Michel op 4 april 2019, de oprichting van een gedenksteen en ten slotte de afstemming tussen de deelstaten.
- Het onderzoeksteam, vertegenwoordigd door de dames Delphine Lauwers en Chiara Candaele, geeft een stand van zaken van de vorderingen van het project dat in 2019 werd opgestart en in twee fases werd onderverdeeld (2019-2022; 2022-2026). De eerste fase had tot doel een inventaris op te maken van alle archieven die konden bijdragen aan het in het kaart brengen van de individuele en collectieve parcours van de metissen. Bij het onderzoek kon men rekenen op de ondersteuning van een begeleidingscomité bestaande uit vertegenwoordigers van verenigingen. Beide geschiedkundigen benadrukken de het fenomeen zich lange tijd heeft voorgedaan (discriminatie, scheiding, gedwongen verhuizing vanaf het begin van de 20^{ste} eeuw, tot in de jaren 1980), de er tal van actoren bij betrokken waren (wat aan de oorsprong lag van een zekere willekeur die tot lang na de onafhankelijkheid van de betrokken staten is blijven voortduren) en wijzen op een vorm van ongelijkheid met betrekking tot de mate van gedocumenteerdheid (het traject van sommige metissen is te weinig of zelfs niet gedocumenteerd). Twee belangrijke uitdagingen worden uitgelicht: de eerste heeft betrekking op de bescherming van de persoonsgegevens (AVG), die een belemmering vormt voor het reconstrueren van de broeder- en zusterschapsbanden; de tweede vloeit voort uit het feit dat voor geen enkele privé-instelling een wettelijke verplichting geldt om haar verzamelingen open te stellen.

- De verenigingen voor metissen

- Mevrouw Jacqui Goegebeur getuigt over de concrete en nog steeds voelbare gevolgen van het beleid ten aanzien van de metissen (men kent zijn eigen

broers of zussen niet, noch de familiale omstandigheden waarin ze werden geboren). Ze wijst op de weg die werd afgelegd sinds de eerste onderzoeken tot de stappen die thans worden gezet door bepaalde leden van de vereniging die vaak pas na hun zeventigste weet krijgen van familiegeheimen of verzoekschriften van hun moeder die decennialang onbeantwoord waren gebleven. Mevrouw Goegebeur betreurt de obstakels die een vlotte toegang tot de archieven of het verkrijgen van een geboorteakte verhinderen. Ze klaagt de verbreking van de familiebanden aan en de hardnekkige onrechtvaardigheid die voortvloeit uit de status van staatloze. Ze vraagt faciliteiten voor het verkrijgen van humanitaire visa.

- Mevrouw Claudine Jadot bespreekt de obstakels die de in Congo gebleven metissen ondervinden en die door hun Belgische vader willen worden erkend, hun broers en zussen in België willen ontmoeten of de Belgische nationaliteit willen verkrijgen. Die obstakels versterken een reeds diep verankerd gevoel van onrechtvaardig te worden behandeld en in de steek gelaten te zijn. Mevrouw Jadot beklemtoont dat die mensen in de meeste gevallen persoonlijke drama's hebben meegemaakt.
- De heer Olivier Lendo wijst erop welke prijs zij die werden aangewezen als "de kinderen van de zonde" hebben betaald. Hij wil geen akte van berouw horen, maar wil wel dat men concreet gevolg geeft aan de verzoeken die werden gedaan (wijzigingen in de schoolboeken, toegang tot de archieven, visa, naturalisatie, psychologische bijstand).
- Ook de heer François Milliex gaat nader in op het drama van het gedwongen wees-zijn hoewel beide biologische ouders in leven zijn. Hij erkent dat er vooruitgang werd gemaakt (onder meer de verklaring van Charles Michel op 4 april 2019), maar betreurt een zekere machteloosheid van de instelling en een gebrek aan transparantie met betrekking tot het historisch onderzoek (zo was hij graag betrokken geweest bij de keuze van de wetenschappers).
- De heer François d'Adesky heeft het over zijn persoonlijke herinneringen aan de door het koloniale regime ingestelde segregatie en over de hardnekkigheid ervan : *"Passer 60 ans sans identité, c'est comme être un fantôme"*. De metissen voeren volgens hem een strijd voor waardigheid. Hij is tevreden met de vooruitgang op het vlak van geboorteakten en historisch onderzoek, maar hij wil ook psychologische bijstand, de ontsluiting van de archieven en onderzoeken naar bepaalde gevallen van misbruik (meer bepaald handel in baby's en pedofilie). De heer Adesky stelt tevens voor een bedevaart naar Rwanda te organiseren ter ere van alle kinderen die gedwongen werden verplaatst, evenals een colloquium over het gewoonterecht en een vorm van eerbetoon voor alle metissen die erin geslaagd zijn hun lot in handen te nemen, ondanks hun tegenspoed, en die een brug vormen tussen Europa en Afrika.
- De heer Georges Kamanayo spitst zijn betoog toe op de betekenis van de figuur van de metis en hoe die werd gebruikt. De metis was immers vaak het voorwerp van taboe en werd als een gevaar gezien. De spreker brengt bekende metissen in herinnering (Alessandro de' Medici, Alexandre Dumas, Aleksandr Poesjkin enzovoort). Vervolgens brengt hij hulde aan de politieke en religieuze personages die een geleidelijke erkenning mogelijk hebben gemaakt van de segregatie waarvan de metissen het slachtoffer zijn geweest.

- **FOD Justitie: sinds de Metis-resolutie doorlopen stadia**

- De dames Chloé Falis en Aude Longeval wijzen erop dat het een goede zaak is dat er een enig loket bestaat (waarbij tot dusver een tiental aanvragen zijn gedaan). Zij herinneren aan de bestaande wetgeving en aan het feit dat de FOD

Justitie niet bevoegd is om akten van de burgerlijke stand op te maken (prerogatief van de gemeenten).

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

- Alle leden beklemtonen dat de gehoorde getuigenissen emotioneel waren, en steunen de door de metissen gevoerde strijd voor waarheid en waardigheid. Zij zijn weliswaar ingenomen met de geboekte vooruitgang (met name wat de afgifte van de geboorteakten betreft), maar zijn het erover eens dat het dossier spoedeisend is en hebben vragen bij de trage toepassing van de nochtans aangekondigde maatregelen:
 - o Waarom worden bij het enig loket zo weinig aanvragen gedaan?
 - o Moeten de visa individueel of collectief worden behandeld?
 - o Waarom sleept de declassificatie van de archieven zo lang aan? Hoe kan druk worden uitgeoefend op de instellingen die niet genoeg medewerking verlenen?
- Verscheidene vragen hebben betrekking op de cijfer- of gendergegevens:
 - o Hoeveel moeders zijn nog in leven? Hoeveel van alle geregistreerde metissen zetten zich in bij de verenigingen?
 - o Volstaan de voor dit dossier uitgetrokken financiële en personele middelen om tot het einde toe door te gaan?
 - o Zijn de dossiers anders behandeld naargelang het jongens dan wel meisjes betrof?
- Andere vragen betreffen de coördinatie van de inspanningen:
 - o Wat zijn dienaangaande de concrete samenwerkingsvormen tussen België, Burundi, Congo en Rwanda? Spelen de ambassades de rol die ze toekomt? Hoe werken de lokale autoriteiten mee? Hebben de ter zake in Vlaanderen actieve instellingen tegenhangers in Wallonië?
- Een laatste vragenpakket heeft betrekking op de te overwegen aanvullende maatregelen:
 - o Welke optie dient te worden gevaloriseerd om over dit deel van onze geschiedenis te onderrichten in het onderwijs of, ruimer, in de samenleving?
 - o Voor welke criteria moeten worden gekozen om dienaangaande te zorgen voor een vorm van herstel?
 - o Is het noodzakelijk om de regelgeving betreffende de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) te wijzigen?
 - o Hoever staat het met de oprichting van een (in de resolutie aangekondigde) gedenksteen?
 - o Welk soort psychologische hulp verwachten de verenigingen?

Reacties van de sprekers:

- **Metis-resolutie:**
 - o Ambassadeur Doppagne: Het vraagstuk van de humanitaire visa wordt weliswaar geval per geval behandeld (FOD Asiel en Migratie), maar dan wel met een zo humanistisch en constructief mogelijke benadering. Het overwogen herstel heeft vooral betrekking op de administratieve en morele maatregelen (afgifte van geboorteakten, toegang tot de archieven, verklaring van de eerste minister). Ze sluiten niet aan bij een aanpak die gericht is op de financiële raming van morele schade.
 - o De dames Delphine Lauwers en Chiara Candaele: geen enkele institutionele actor wordt ervan beschuldigd bronnen te “verbergen” in de eigenlijke betekenis van het woord. De moeilijkheden bij de toegang tot de archieven zijn vooral aan het privacyvraagstuk te wijten. Van de privéactoren speelt de Kerk daarbij een grote rol. De Staat zou de toegang tot de archieven dienaangaande sterk

moeten aanmoedigen. Automatische declassificatie na een bepaalde periode zou een stap in de goede richting zijn. Het is de bedoeling om de aanwending van de archieven in de landen van de Grote Meren te bevorderen (via een ambitieuze vergaring van getuigenissen). Doordat zes onderzoekers voorhanden zijn, kan voortaan in een goed tempo vooruitgang worden geboekt. In verband met de timing wordt aangeraden om niet te wachten tot het onderzoek is afgerond alvorens aan een of andere vorm van herstel te denken (temeer daar het onderzoek in sommige gevallen geen resultaat zal opleveren). In dit stadium is geen enkele betrouwbare statistiek beschikbaar.

- **Metissenverenigingen:**

- De heer Olivier Lendo beklemtoont het onderzoek dat wordt gevoerd naar de intergenerationele overdracht van trauma's in verband met het lot van de metiskinderen (onder meer kindermishandeling en de onmogelijke hereniging met een overleden moeder).
- Mevrouw Jacqui Goegebeur preciseert dat niemand beschikt over nauwkeurige cijfers in verband met het aantal daarbij betrokken moeders, maar dat dit aantal met de dag daalt. Daarom ook heerst er onbegrip omtrent de niet-verkrijging van de dermate verhoopte visa. Het geringe aantal aanvragen bij het enig loket valt te verklaren doordat dit loket in haar ogen niet méér behelst dan een anonieme berichtenbox ("een e-mailadres waarlangs geen enkel antwoord wordt verstrekt"). Mevrouw Goegebeur geeft te kennen dat zij meer betrokken wenst te worden bij alle demarches (onderwijs, tentoonstellingen enzovoort).
- De heer François Milliex deelt een persoonlijke ervaring om duidelijk te maken waar het in het dossier om te doen is (de ontdekking in zijn dossier van brieven van zijn moeder die nooit waren bezorgd). Voorts stipt hij aan dat het belangrijk is in de scholen getuigenis af te leggen, met de bedoeling een vorm van bewustmaking en de instandhouding van de herinnering te bevorderen.
- De heer François d'Adesky bevestigt dat de interkabinettenvergaderingen over het metissendossier nuttig zijn. Op een persoonlijker vlak legt hij uit dat het hem 25 jaar heeft gekost om zijn moeder te vinden (het hoofddoel van zijn leven). Daarna komt hij terug op de vooroordelen en de segregaties die het begrip metis tot op de dag van vandaag kenmerken. Vervolgens geeft hij uiting aan het door hem ervaren gespleten gevoel ("als België berouw heeft over de kolonisatie, dan heb ik berouw"). Ten slotte pleit hij voor een evenwichtig partnerschap tussen Afrika en Europa.

- **FOD Justitie**

- Mevrouw Aude Longeval preciseert dat 9 van de ingekomen aanvragen betrekking hebben op de toegang tot de nationaliteit en 4 op de uitreiking van een geboorteakte. Om de beperkingen van het huidige enig loket te verhelpen, zal een nieuw adres met betere communicatie worden opgezet.

Gedachtenwisseling over aangelegenheden die nauwer bij de essentie aansluiten:

Afgezien van het emotionele gehalte van het dossier, waren de meeste van de uitgewisselde gedachten toegespitst op de betrekkelijke doeltreffendheid van de regelingen die zijn ingesteld om de dusdanig lang ondergane onrechtvaardigheden tegen te gaan, alsmede op de prioriteit van het dossier (de tijd verstrijkt en de moeders vallen de ene na de andere weg).

Hangende kwesties en aandachtspunten:

- Welke rol spelen in deze zaak respectievelijk de Staat (openbare macht) alsook de (katholieke en de protestantse) Kerken?

- Hoe kan ervoor worden gezorgd dat de commissie een sleutelfase vormt die ertoe strekt het partnerschap tussen Afrika en Europa te versterken?
- Hoe kunnen de verzoeken tot openstelling van de door de religieuze instanties bewaarde archieven worden ondersteund?
- Hoe moet op de best mogelijke manier te werk worden gegaan wat de aanvragen voor humanitaire visa betreft?

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal verleden', zitting d.d. 21 februari 2022

Thema: Lokale initiatieven inzake dekolonisatie.

Sprekers: mevr. Paolo Peebles Vlahovic, kabinet staatssecretaris Nawal Ben Hamou (BHG);
dhr. Pascal Smet, staatssecretaris stedenbouw en erfgoed (BHG); Dr. Margot Luickfasseel (Afrikaanse studies); mevr. Georgine Dibua (oprichtster Bakushinta vzw);
mevr. Silke Beirens, schepen Oostende en mevr. Laura Maes, directrice externe relaties Stad Oostende;
prof. Patrick Develtere (KULeuven) ;
mevr. Eline Mestdagh (UGent) ;
dhr. Thierry Claeys Bouuaert, voorzitter Mémoires du Congo vzw

Samenvatting uiteenzetting:

- **Brussels YouCanDolt – Stop Racism:** Mevr. Vlahovic geeft toelichting bij de 'Stop Racism'-campagne in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
 - o Aanleiding: wijdverspreid racisme en gebrek aan rapportage/opvolging
 - o Campagne wil helpen om racisme te identificeren en verduidelijken wat slachtoffers of getuigen moeten doen indien geconfronteerd met racisme
 - o vier werven: werk, huisvesting, cyberhaat en racisme in het dagdagelijkse leven
 - o De communicatiecampagne werd in november 2021 uitgerold met affiches op het MIVB-net, via sociale media (incl. influencers) en op streaming-diensten.
 - o De website is nog steeds actief: <https://youcandoit.brussels/nl/>
- **Dekolonisering van de Openbare ruimte in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest:** rapport gepubliceerd op 17/02/2022 – zie: <https://cloud.urban.brussels/s/aiCpR5pw4j2E9rR>
 - o Staatssecretaris Pascal Smet geeft toelichting bij het proces: 14 experts publiceerden een lijvig (250p) en genuanceerd rapport dat bij consensus werd aangenomen en in een case-by-case-benadering voorziet. Volgende stappen zijn een debat op niveau van het Brussels Parlement (m.o.o. een resolutie vóór de zomer); een publiek debat, en; een actieplan vanwege de Brusselse regering in september.
 - o Mevr. Luyckfasseel geeft een overzicht van diverse aanbevelingen uit het rapport.
 - Aanbevelingen omvatten o.m. jaarlijkse herdenkingsdagen, een monument voor slachtoffers van de kolonisatie, een nieuw documentatiecentrum-/museum (Lever House?), en; een stortplaats voor koloniale symbolen
 - Het rapport pleit voor een case-by-case-benadering en stuurt niet aan op het uitwissen van symbolen, wel op bewustmaking en dialoog.
 - Concrete aanbevelingen m.b.t. Jubelpark en het ruitersstandbeeld van Leopold II op het Troonplein ((1) onttrekken aan zicht of beeld van sokkel; dan (2) versmelten tot nieuw monument voor slachtoffers of stortplaats in Jubelpark)
 - o Mevr. Dibua gaat in op diverse initiatieven vanuit de diaspora-gemeenschap, waaronder dekoloniale wandelingen, initiatieven rond de herdenking van Congolese soldaten in WOI/WOII. Zij schetst ook het proces rond de benoeming van het Lumumba-plein en de ergernissen terzake (protest gemeente + plein is taxistandplaats). Mevr. Dibua beklemtoont het belang van erkenning van de diaspora-organisaties (als 'pioniers van de dekolonisatie'), en het belang van een gecoördineerde aanpak op de verschillende beleidsniveaus. Zij beklemtoont voorts dat de inspanningen niet mogen worden beperkt tot dekolonisatie van de publieke ruimte. Er is ook aandacht nodig voor de arbeidsmarkt, onderwijs,...

- **Platform for African European Studies (PAES):** Prof. Develtere licht een academisch initiatief toe van de universiteiten van Leuven, Pretoria en Addis Abeba, gericht op het promoten van 'Europese Studies' in Afrika. Het project zit nog in de doorstartfase. Er zijn intussen een 20-tal deelnemende Europese en Afrikaanse universiteiten. Zie: <https://ghum.kuleuven.be/iesa>.
- **Stad Oostende:** Mevr. Laura Maes schetst hoe dekolonisatie op de agenda kwam van de Stad Oostende (cf. actie van De Stoet Ostendenoaere; petitie tot verwijdering standbeeld Leopold II) en de genomen initiatieven. Uitgangspunt: geschiedenis niet elimineren, maar dialoog aangaan. Acties omvatten een dansperformance, lezingen en 'tegenbeelden' (vb. ruiter zonder hoofd op muur gebouw). Mevr. Maes verwijst verder naar ruimere en geplande inspanningen, o.m. voor internationale vrouwendag 2022 of op vlak van duurzaam aankoopbeleid.
- **Stad Gent – 'Dekoloniseer mijn stad'** (zie rapport [hier](#)) – toelichting Mevr. Mestdag (UGent)
 - o Achtergrond: discussie rond 'Leopold II-laan' leidt tot brede bevraging en oprichting 3 thematische werkgroepen en 1 overkoepelende WG met ca. 75 vrijwilligers
 - o 30 aanbevelingen rond zes domeinen: actief antiracismebeleid (vb. etnische profilering); dekoloniale educatie; publieke ruimte; onderwijs, kinderopvang & jeugddiensten; vertegenwoordiging en personeelsbeleid; internationaal beleid
 - o Mevr. Mestdag wijst op het spanningsveld tussen een holistische visie en 'cherry-picking' gericht op retrospectieve en symbolische acties. Gent koos voor een holistische aanpak.
 - o belang van een doordacht proces met structurele participatie. Gezien deelname aan het proces niet bezoldigd was, zijn sommige groepen (diaspora) minder vertegenwoordigd. Nochtans belangrijk dat verschillende stemmen gehoord worden; dat het proces transparant is, en; voldoende tijd wordt genomen.
 - o Stad Gent heeft verschillende acties genomen na publicatie van het rapport (acties in STAM/De Krook + naamswijziging Floraliënlaan). Er is ook een engagement geformuleerd voor de toekomst om te bouwen aan een inclusieve stad, en een dekolonisatie-ambtenaar werd aangesteld. Vervolgstappen voorlopig onduidelijk.
- Dr. Thierry Claeys Bouuaert, voorzitter **Mémoires du Congo vzw** geeft uitleg bij de activiteiten van de vereniging, waaronder het verzamelen van getuigenissen van Belgen en Congolezen die de koloniale periode hebben meegemaakt. Dhr. Bouuaert meent dat de Commissie ook oog moet hebben voor de positieve zaken die tijdens de koloniale periode zijn gerealiseerd, i.h.b. op vlak van onderwijs en gezondheidszorg. Volgens hem kan antikolonialisme geen carte blanche zijn om hetgeen vandaag fout loopt in de betrokken landen goed te praten. In tegenstelling tot de grote aandacht voor het koloniale verleden binnen België, is de bevolking in Congo zelf hier niet mee bezig. Dhr. Bouuaert vindt het belangrijker dat België/Europa de kant van de bevolking kiest en solidariteit toont, vb. via een Afrikaans-Europees partnerschap.

Samenvatting debat:

Vragen & opmerkingen Commissieleden:

- Algemeen - discours dhr. Bouuaert: Een aantal Commissieleden distantieert zich uitdrukkelijk van dit nostalgisch, rooskleurig beeld van de koloniale periode (ook 'out of scope'). Discours toont aan dat de Commissie een belangrijke taak heeft m.b.t. waarheidsvinding en educatie. Een ander lid beklemtoont de nood om levende getuigen te horen (ook om de hedendaagse noden in Congo te kennen). Nog een ander lid betuigt medelijden met dhr. Bouuaert, die een 'relatief genuanceerde weergave' van de beeldvorming onder oud-kolonialen gaf.

- Omgaan met koloniaal erfgoed
 - Scope & participatie: één lid vraagt zich af of een holistisch initiatief zoals in Gent niet leidt tot méér polarisering i.p.v. verzoening (ook kritiek op het rapport als een doorgeschooten aanval op het kapitalistisch systeem). Iemand suggereert dat publieksparticipatie alleen 'activisten' aantrekt. Een ander lid looft net dat er nergens een breder participatietraject was dan in Gent.
 - Uitkomst (permanente verwijdering, contextualisering,...):
 - Draagt verwijdering wel bij tot herdenking? Eén lid steunt het creëren van nieuwe monumenten, maar verzet zich tegen verwijdering (incl. smelten) van bestaand erfgoed: men mag geen 'geweld' beantwoorden door meer 'geweld'. Een ander lid repliceert dat de twee vormen van 'geweld' geenszins van gelijke aard zijn. Omgekeerd uitten sommige leden kritiek bij het idee van contextualisering: heeft voorbijganger wel oog voor plaatje met duiding?; blijft er geen sprake van glorificatie? Eén lid pleit voor een 'meer genuanceerde' benadering zoals in Oostende, eerder dan in Gent of Brussel
 - idee van 'monumentenkerkhof': één lid stelt voor dit in te richten in het park van Laken (en koppelt dit aan debat rond openstelling park van Laken). Een ander lid verzet zich tegen dit idee en trekt de vergelijking met kerkhoven met 'sovjet-rommel' in vb. Hongarije.
 - Square Lumumba: verschillende leden beklemtonen dat het Square Lumumba geen waardig eerbetoon vormt en zijn doel mist. Eén lid geeft duiding bij het besluitvormingsproces. Er wordt ook verwezen naar het voorstel om een atheneum de naam van Paul Panda Farnanda te geven. Affaire rond het Square Lumumba toont dat initiatieven moeten worden gedragen door de lokale gemeenschap.
 - Een heikel punt blijkt de nood aan coördinatie: cf. Jubelpark is eigendom federale overheid (quid Regie der Gebouwen?). Problematiek raakt aan bevoegdheden van lokale, regionale en federale niveaus. Hoe coördinatie en coherentie realiseren?

Reacties sprekers:

- **Brussels YouCanDolt – Stop Racism:** Mevr. Vlahovic beklemtoont dat racisme geen individuele kwestie is, maar een maatschappelijk probleem, gelinkt aan dominante ideologieën. Zij wijst ook op de nood aan een Nationaal Actieplan tegen Racisme, wat er moet zijn tegen 2023.
- **Brussels Hoofdstedelijk Gewest:**
 - Staatssecretaris Pascal Smet verzoekt de leden om het rapport te lezen ipv in karikaturen te vervallen. Bxl zal het idee van de handreiking van de Vlaamse overheid meenemen. Bedoeling is om op niveau van de Bxl regering een Actieplan op te stellen dat de richting uitzet voor een geharmoniseerde aanpak binnen Brussel, zij het met respect voor de autonomie van de gemeenten. Het rapport mikt niet op een 'zuivering' van de publieke ruimte, of culpabilisering. Dhr. Smet beklemtoont het belang van collectieve verantwoordelijkheid om samen vooruit te gaan ("respect the past, build the future"), evenals het belang van betrokkenheid van de diaspora. Dhr. Smet erkent het belang van samenwerking op verschillende niveaus (cf. beelden die eigendom zijn van de federale overheid → vergunning nodig om weg te nemen). Hij meldt dat Bxl een missie naar Congo plant na het bezoek van de Koning, waarbij het thema dekolonisatie ook op de agenda staat. Het Lumumba-plein zal heringericht worden.
 - Mevr. Luyckfasseel vraagt om het rapport te lezen vooraleer conclusies te trekken. Zij gaat verder in op het voorstel om het beeld van LII op het Troonplein te smelten. Het gaat om een zeer symbolisch beeld. Dit vergt een krachtig antwoord. Het bewaren van

een kopij van het beeld, betekent dat er geen totale vernietiging is. Een petitie getekend door 85.000 mensen (voor verwijdering van het beeld) illustreert dat er een duidelijk maatschappelijk leeft hierover.

- Mevr. Dibua vraagt eveneens het rapport te lezen. Verontrust door de toon van sommige interventies dringt zij aan om niet in partijpolitieke gevechten te vervallen. Zij hamert op het belang van een inclusieve benadering: de diaspora maakt deel uit van de Belgische bevolking. Dit proces moet mogelijk maken hun (onze) stem te horen. Men kan niet ontkennen dat sommige beelden het koloniale verleden verheerlijken. Mevr. Dibua vraagt de Commissie oog te hebben voor de hedendaagse problemen hier in België (op vlak van racisme).
- **Platform for African European Studies:** Prof. Develtere meldt dat er geen problemen zijn op vlak van visa voor uitgaande academici (naar Afrika), maar wel voor inkomende academici. Het ziet het koloniale verleden niet als een obstakel voor academische samenwerking. Het PAES is niet beperkt tot katholieke instellingen en staat ook open voor andere Vlaamse universiteiten.
- **Stad Oostende:** Mevr. Laura Maes herhaalt dat men in Oostende heeft gekozen voor duiding en dialoog. De stad staat dichtst bij middenveldorganisaties. Er is geen brede bevraging van de lokale bevolking geweest, maar er komt in de toekomst wel een participatietraject.
- **Stad Gent:** Mevr. Mestdagh (UGent) betreurt dat sommigen een karikatuur maken van het rapport. Op vlak van participatie blijft de beperkte betrokkenheid van raciale minderheden een pijnlijke zaak. Het rapport gaat niet over culpabilisering, maar dialoog. Mevr. Mestdagh stelt dat een proces op lokaal niveau mogelijk maakt om een maximale participatie te verkrijgen; terzelfdertijd is coördinatie op andere niveaus vereist. Herstel is een breed begrip, dat ruimer is dan het louter financiële. Cruciaal is het luisteren naar de betrokken groepen.
- Mevr. Luyckfasseel en Mevr. Mestdagh distantiëren zich uitdrukkelijk van het discours van dhr. Bouuaert, wat manifest ingaat tegen de huidige consensus onder historici. Dhr. Bouuaert herhaalt zijn visie en stelt dat men zich moet verplaatsen in de tijdsgeest van toen. Hij haalt ook een demografische studie m.b.t. Kongo Vrijstaat. Dhr. Bouuaert wordt bijgevalen door dhr. Mangala, die hem vergezelt. Dhr. Mangala stelt dat er in de koloniale periode ook veel goeds is verwezenlijkt en waarschuwt voor politieke recuperatie.

Opvallende gedachteswisselingen:

Inzake de omgang met verwijzingen naar het koloniale verleden in de publieke ruimte blijken er verschillende voorkeuren te bestaan. Anderzijds lijken ook de verschillende studies/consultaties een case-by-case-benadering naar voren te schuiven, waarbij verwijdering slechts één optie is in combinatie met andere pistes. Het belang van een participatief traject, bij voorkeur ingebed op het lokale niveau, komt duidelijk naar voren. Er lijkt brede erkenning dat het bestaande Square Lumumba tekortschiet als tegenmonument/-herinnering voor het koloniale verleden; nood aan nieuwe tegenreferenties (beelden of andere) blijft bestaan.

Een aantal leden beklemtoont dat het werk van de Commissie gericht is op zowel verleden als toekomst, en het moet gaan om een langetermijnproject m.i.v. garanties van niet-herhaling, o.a. op institutioneel vlak. En ander lid vindt net dat de Commissie zich louter moet buigen over het verleden.

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Welke rol kan de Commissie spelen op vlak van het omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte?
- Moet de Commissie standpunt innemen omtrent de wijze waarop men moet omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte en, zo ja, welke optie draagt de voorkeur weg?

- Hoe kan men de nodige coördinatie organiseren tussen de verschillende beleidsniveaus?
- Wat is de huidige status van het beoogde Nationaal Actieplan tegen Racisme (thema dat aan bod kan komen bij de sessies rond 'herstel'?)?
- Kan de Commissie leren uit de campagne 'Stop Racism' op vlak van outreach & communicatie?
- De betrokkenheid van diverse stakeholders, waaronder de diaspora, blijft een aandachtspunt in de werking van de Commissie, en zal een aandachtspunt zijn in het stadium van de tenuitvoerlegging van eventuele aanbevelingen. Is er bijkomende ruimte om de dialoog aan te gaan met de diaspora? Vb.: in het kader van de excursies/bezoeken van de Commissie kan worden gedacht aan een deelname aan een 'dekoloniale wandeling' (langs o.m. het Square Lumumba) georganiseerd door diaspora-verenigingen (ook goodwill).
- De tussenkomst van Mevr. Dibua indachtig blijft de sereniteit van het Commissiedebat een aandachtspunt. De Commissie moet diverse stakeholders en slachtoffers het woord laten, mede als onderdeel van een moeizaam herstelproces. Dit herstelproces wordt tenietgedaan indien het debat vervalt in partijpolitiek gekissebis.

Update/varia:

- Het thema inzake koloniale verwijzingen in de publieke ruimte kwam ook aan bod tijdens de hoorzitting van 7/2/2022 (m.b.t. de handreiking van het Vlaams Agentschap Integratie & Inburgering). Zie eerder verslag.
- Tijdens het debat kwam ook het belang van onderwijs aan bod, o.m. op vlak van bewustmaking rond de koloniale geschiedenis. Dit is een thema dat verdere aandacht verdient, i.h.b. in het kader van fase 5.

Samenvattende nota – bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 14 maart 2022

Thema: toegankelijkheid van de koloniale archieven

Sprekers: Prof. Sarah Van Beurden (*Ohio State University*); dr. Bérengère Piret (*Université Saint-Louis Brussel*); dr. Donatien Dibwe dia Mwembu (*Projet Mémoires de Lubumbashi & Observatoire du Changement urbain*); Ann Mares (Archiefpunt vzw) en Jean-Louis Moreau (Vereniging voor de Valorisatie van Bedrijfsarchieven)

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- Sarah Van Beurden benadrukt meteen het cruciale belang van de **toegankelijkheid** van de archieven, zowel voor onderzoekers als voor journalisten en voor het publiek in de meest brede zin. Uit pragmatisch oogpunt betekent dit dat die archieven met het openbaar vervoer toegankelijk zijn en ruime openingstijden hebben. Een grotere toegankelijkheid vergt een inventarisatie (die naargelang van de instelling heel uiteenlopend is), declassificatie en digitalisatie van de archieven (als gevolg van de moeizame toegang tot het internet of van de veelvuldige stroomonderbrekingen in de landen van het Grote Merengebied is die laatste zeker geen wondermiddel). Daarnaast moet ook soepeler worden omgesprongen met de visumaanvragen. Elke verandering in die richting impliceert een zekere transparantie, aandacht voor gebruiksvriendelijkheid en centraal informatiebeheer. Tot slot benadrukt mevrouw Van Beurden het belang en de urgentie van de **mondelinge geschiedenis** omdat de laatste getuigen van de kolonisatie stilaan verdwijnen.
- Ter inleiding van haar betoog herinnert Bérengère Piret aan het cruciale belang van de overheidsarchieven voor sommige individuen (toegang tot de waarheid aangaande familieleden) en voor de democratie in haar geheel (nagaan wat werd beslist en gedaan). In dat opzicht is de *Guide des sources de l'histoire de la colonisation* (2021) vast en zeker een ijkpunt. Om elke vorm van discriminatie te voorkomen, dienen **inventarissen** te worden aangelegd die vrij en transparant toegankelijk zijn. Bérengère Piret brengt eerst de argumenten in herinnering waarmee het overbrengen van de koloniale archieven naar België in 1960 gerechtvaardigd werd. Vervolgens vestigt zij de aandacht op de **gemeenschappelijke aard** van dat erfgoed (toebehorend aan de afstammelingen van zowel gekoloniseerden als kolonisatoren). Aangezien teruggave in dezen niet de oplossing is (gelet op die gemeenschappelijke dimensie), lijkt digitalisatie een veelbelovend spoor te zijn – cf. het project ‘Rwanda Archives’, in het kader waarvan honderden kaarten en dossiers konden worden gedigitaliseerd die tot dusver uitsluitend in het Rijksarchief en in het Afrikamuseum konden worden geraadpleegd. Resten nog tal van vragen, meer bepaald juridisch (wie zijn de actoren van een gedeeld beheer? alleen de Staten? *quid* met de bescherming van de persoonlijke levenssfeer?), technisch (elektronisch formaat of drukwerk) en materieel (bewaring van de originelen). Die vragen doen alvast uitschijnen hoe omvangrijk de uitdagingen zijn, die dan ook dienovereenkomstige middelen vergen.

- Ann Mares beschrijft eerst kort Archiefpunt: een door de Vlaamse overheid gefinancierd initiatief dat informatie over **privéarchieven** (van verenigingen, individuen, families, ondernemingen enzovoort) bijeenbrengt. De bewaarde verzamelingen zijn uiterst gevarieerd (papier, audiovisueel, elektronisch enzovoort) en zijn voor de bewaring of overdracht ervan niet afhankelijk van een juridisch raamwerk. Alles hangt hier af van de bereidwilligheid van de betrokken actoren. Archiefpunt heeft tot doel de verzamelingen te vrijwaren, ze aan het publiek voor te stellen (45 000 websitebezoekers per jaar) en al wie interesse heeft doorheen deze immense databank te leiden (meer in het bijzonder voor educatieve doeleinden).
- Als archivaris en onafhankelijk historicus werkt Jean-Louis Moreau voor de Vereniging voor de Valorisatie van **Bedrijfsarchieven**, die het mogelijk heeft gemaakt dat 6 kilometer privéarchief, waaronder 600 meter koloniale archieven (*Compagnie du Congo pour le commerce et l'industrie*, *Compagnie du Haut Katanga*, *Société Générale de Belgique* enzovoort), ondergebracht werd in het Rijksarchief. Zulk werk berust op een vertrouwensband met de vertegenwoordigers van de ondernemingen en beoogt een zekere transparantie om op termijn de declassificatie en de toegankelijkheid van die archieven te bewerkstelligen (over de termijnen van openstelling worden onderhandelingen gevoerd tussen de betrokken ondernemingen en het Rijksarchief).
- Donatien Dibwe benadrukt dat de Congolese onderzoekers gewoonweg geen toegang hebben tot de koloniale archieven, die nochtans een wezenlijke basis vormen voor het collectieve geheugen. De archieven die in Congo zijn gebleven, zijn mettertijd verspreid, vernietigd of verloren geraakt of werden zelfs gestolen. De **inventarisering** en de **digitalisering** van de archieven zijn dus van cruciaal belang voor elk van de drie landen van het Grote Merengebied.

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

- Een eerste reeks vragen gaat over de kostprijs van de voorgestane maatregelen (bewaring, digitalisering, personeel). Gezien de kosten voor de digitalisering in het bijzonder rijst de vraag of het mogelijk en gepast is een beroep te doen op privéstichtingen of vrijwilligers. Hoe zal worden bepaald welke archieven voorrang moeten krijgen?
- Een tweede reeks vragen heeft betrekking op de wettelijke beperkingen voor de declassificatie en voor de toegang tot de archieven, of het nu gaat om maatregelen om de persoonlijke gegevens te beschermen – AVG (mogelijkheid tot afwijking voor de metissen?) dan wel om het bestaan van eventuele maatregelen om de privéarchieven (van bedrijven, de Kerk) verplicht open te stellen. Die vragen wijzen op een eventueel gebrek aan transparantie en een ongelijke toegang tot de archieven.
- Andere vragen hebben ten slotte betrekking op de mondelinge geschiedenis en op de dringende noodzaak geluidsarchieven samen te stellen (interviews met nog levende getuigen van de kolonisatie): hoe, door wie, op welke schaal?

Reacties van de sprekers:

- Sarah Van Beurden verwijst de vraag over de beste optie voor de koloniale archieven (restitutie/digitalisering) door aan de vertegenwoordigers en historici van de Grote Meren zelf.

Ze wijst op het bestaan van heldere aanbevelingen in het verslag van de deskundigen en pleit voor de **centralisatie van de informatie** (een site die dient als toegangspoort en gids om de gezochte archieven terug te vinden). Wat de privéstichtingen betreft, stelt ze de **Koning Boudewijnstichting** als mogelijkheid voor. Voor het overige wijst ze erop dat het illegaal is archieven die afkomstig zijn van een staatsinstelling te vernietigen.

- Bérengère Piret pleit voor een automatische **declassificatie na vijftig jaar** (wat in samenhang is met de bestaande teksten, waarbij de nog in leven zijnde personen worden geëerbiedigd). Digitalisering is geen wondermiddel (mevrouw Piret wijst op de vaak problematische toegang tot het internet voor talrijke onderzoekers in het Grote Merengebied), maar maakt het wel mogelijk wereldwijd gegevens te delen en toegang ertoe te hebben. Omdat het onmogelijk is alles te digitaliseren, zijn **inventarissen** nodig. Voorts is het belangrijk de archieven waarop bepaalde stemmen te horen zijn aan te vullen door **getuigenissen** te verzamelen, teneinde zich te kunnen toespitsen op de nog niet gehoorde stemmen. Mocht men voor al die taken een beroep doen op vrijwilligers, dan zou zulks getuigen van een **cultuur van veronachtzaming** ten aanzien van een uiterst belangrijk nationaal erfgoed dat niet alleen een zekere belangstelling, maar ook financiering verdient.
- Jean-Louis Moreau sluit de mogelijkheid uit dat men de bedrijven gaat verplichten hun archieven bij te houden of te ontsluiten. Hij wijst erop dat de bedrijven het klasseren en inventariseren van dergelijke archieven zelf financieren. Hij gaat ook nader in op de **vertrouwensrelatie** die tot stand moet komen alvorens de archieven kunnen worden overgeheveld naar het Rijksarchief (schenkingen). Volgens hem moet worden gestreefd naar een **ontsluiting** door de bedrijven **na dertig jaar** (een tijdspanne die overeenstemt met een generatie; een type maatregel die in andere landen werkt). De digitalisering is volgens hem niet zonder gebreken (het raadplegen van handgeschreven of getypte documenten gaat sneller en gemakkelijker op papier dan digitaal – men kan immers geen zoektermen ingeven). Ten slotte wijst hij erop dat echte dekolonisatie in dat domein betekent dat er moet worden samengewerkt met **archivarissen van de drie landen van het Grote Merengebied**. Volgens de heer Moreau moeten zij de prioriteiten bepalen. Hij beveelt dus stellig aan beurzen uit te reiken aan Burundese, Congoles en Rwandese historici en archivarissen.

Gedachtenwisseling over de kern van de zaak:

Er is een ruime consensus over het fundamentele belang van de toegang tot de koloniale archieven, die worden gezien als de eigenlijke basis van elke vorm van instandhouding van de herinnering ter zake. Een even groot aandachtspunt is de kostprijs van de noodzakelijk geachte maatregelen (inventarisering, digitalisering).

Hangende kwesties en aandachtspunten:

- Welk evenwicht moet worden nagestreefd tussen de bescherming van de persoonlijke gegevens en een zo spoedig mogelijke toegang tot de archieven (vooral in het geval van de metissen)?
- Hoe kan het beheer van een gemeenschappelijk erfgoed van België en de drie landen van het Grote Merengebied worden bevorderd?

- Welke budgettaire inspanning zou een gezond, billijk en democratisch beheer van de koloniale archieven mogelijk maken?

Syntheserapport Bijzondere Commissie Koloniaal Verleden, zitting d.d. 21 maart 2022

Thema: Toegankelijkheid koloniale archieven

Sprekers: Alain Gérard (FOD Buitenlandse Zaken); Wim Robberecht (ADIV); Peter Lanssens (VSSE); Pierre-Alain Tallier, Marie Van Eeckenrode en Claude de Moreau de Gerbehaye, (Rijksarchief); Guido Gryseels (AfricaMuseum) en Kim Christiaens (KADOC).

Voorafgaand: Eén lid stelt vast dat vaak wordt gesproken van de 'Congocommissie'. Dit wekt de verkeerde indruk dat de Commissie zich beperkt tot Congo, en kan kwaad bloed zetten vanuit Rwandese of Burundese hoek (of diaspora). Communicatie moet aangepast.

Samenvatting uiteenzettingen:

- FOD Buitenlandse Zaken (dhr. Alain Gérard):
 - Inhoud: 9,5 km Afrikaanse archieven (ex-ministerie koloniale zaken + archieven uit de ex-kolonies); 6km diplomatieke archieven; 2 km ontwikkelingssamenwerking
 - Toegankelijkheid: open voor iedereen mits aanvraag (48u. vooraf); foto/scan mogelijk
 - Inventaris: in leeszaal of op aanvraag. Publicatie op internet is volgende stap.
 - Classificatie: in principe geen probleem aangezien docu's na 40 jaren worden gedeclineerd. Uitzonderlijk zijn er nog geclassificeerde documenten, i.h.b. waar het gaat om documenten van andere instellingen die zich bij BuZa bevinden (BuZa kan deze niet declassificeren). Dit laatste speelt vooral bij de diplomatieke archieven.
 - Privacybescherming: interpretatie GDPR is onduidelijk; niet geharmoniseerd. Quid vb. overleden personen? Nood aan verduidelijking (Cf. dossiers enfants métis).
 - Staat van de archieven: schimmelvorming; decontaminatie zal 4 jaren duren!
 - Transfer Afrika-archief naar Rijksarchief is gaande (vertraging dr. COVID); al 2 à 3 km
- Algemene Dienst Inlichting & Veiligheid (ADIV) (viceadmiraal Wim Robberecht)
 - Inhoud: ca. 100m aan relevante archieven
 - Toegankelijkheid: consultatie in leeszaal mogelijk mits veiligheidsmachtiging
 - Inventaris: 95% compleet (m.u.v. stuk koloniale zeemacht); nog niet online
 - Classificatie: groot deel is geclassificeerd; declassificatie kan gezien leeftijd, maar dit proces is gaande. Er is sprake van een mentaliteitsverandering en meer actief declassificatiebeleid. Wel nood aan bescherming opdracht & bronnen (nog in leven?).
 - Privacybescherming: kan ook leiden tot weigering raadpleging
 - ADIV wil constructief meewerken, maar met respect voor bestaande wetgeving.
- Staatsveiligheid (VSSE) Dhr. Peter Lanssens
 - Inhoud: archieven *sûreté coloniale*
 - Toegankelijkheid: Zo'n 60% werd overgedragen aan het Rijksarchief; de resterende 40% volgt hopelijk na het afsluiten van een Protocolakkoord met het Rijksarchief in juni. Eerst overdracht gedeclineerde stukken. Rijksarchief heeft nog niet de infrastructuur om geclassificeerde stukken te bewaren (worden er voorlopig uit gehouden). Deze stukken zullen in een aparte ruimte moeten worden bewaard; alleen toegankelijk voor personeel en onderzoekers met veiligheidsmachtiging.
 - Classificatie: er zijn drie redenen voor classificatie
 - Bescherming bronnen (als naam wordt vermeld of kan worden afgeleid)
 - Documenten buitenlandse partners → alleen zij kunnen declassificeren
 - Bescherming tactieken/technieken (minder relevant voor *sûreté coloniale*)

Onderzoekers kunnen declassificatie aanvragen bij VSSE. Bij documenten buitenlandse partners moet VSSE declassificatie aanvragen.

- VSSE wil meewerken aan grotere openheid
- Rijksarchief (mevr. **Marie van Eeckenrode**)
 - Afrika-archief is deel van het patrimonium van zowel België ALS Congo, Rwanda en Burundi. Cruciaal dat archieven worden 'gedeeld', op basis van overleg met de landen zelf. Numerisatie kan een oplossing bieden
 - Veel vooruitgang geboekt, o.m. met de Gids Koloniale Archieven (als 'GPS'). Het blijft nodig om te identificeren welke archieven er in het buitenland zijn (ook FRA, VS,...)
 - Uitdagingen:
 - Toegang: juridisch kader is incompleet en contradictoir; inventaris is incompleet; politieke wil nodig om archieven te delen met landen uit de regio
 - Transfer archieven BuZa: grove nalatigheid; moeizaam proces; decontaminatie begint net; enorme opdracht zonder extra middelen. Inventarisatie is work in progress (voorlopige inventaris op aanvraag)
- Rijksarchief (dhr. **Pierre-Alain Taillier**)
 - Rijksarchief heeft gebrek aan middelen: kleinste aantal VTE per km in EU
 - Ook probleem van plaatsgebrek (alles komt ooit bij ons terecht...)
 - Juridische beperkingen: humanitaire derogatie van GDPR nodig (nu!)
 - Pleit voor verplichte declassificatie na 60 jaar
- Rijksarchief-Archief Koninklijk Paleis (dhr. **Claude de Moreau de Gerbehaye**)
 - Inhoud: ca. 60m aan relevante archieven; publiek & privaat; erg divers (civiele lijst, kabinet KG, leden koninklijke familie, vrijwillige overdracht; 'exfiltratie' uit de markt)
 - Toegankelijkheid: zelfde aanpak als voor Rijksarchief
 - Inventarisatie: bottleneck wegens personeelsgebrek; schuift geleidelijk op in de tijd
 - Probleem van middelen (druk op personeel; staan ook in voor leeszaal...)
- AfricaMuseum (dhr. **Guido Gryseels**)
 - Vooraf: AfricaMuseum is meer dan archief, ook o.a. onderzoeksinstituut
 - Inhoud: geen publieke archieven; wel archieven van instellingen of privépersonen. Ook veel geologische kaarten → gratis voor onderzoekers, maar tegen betaling voor ondernemingen. Bij gevoelige info → vraagt raad BuZa en/of toelating DRC (voor geologische bronnen is er spiegelsite in DRC, maar moet nog online komen)
 - Toegang: veel vooruitgang; centraal portaal <https://archives.africamuseum.be/>. Digitalisering is belangrijk (cf. tijdsbesparing voor onderzoekers), maar arbeidsintensief en vergt eerst inventarisering. Mogelijkheid van scan on demand.
 - Archieven zijn open 'by default' binnen wettelijke grenzen (ihb GDPR)
 - Rwanda Archives Project: project om archieven te delen met Rwanda, in consultatie met Rwanda (vb. digitale kopijen muziekopnames). Opgestart in 2019.
 - In de marge: personeelsbestand gekrompen; nood aan juridische expertise.
- KADOC (dhr. **Kim Christiaens**)
 - Vooraf: KADOC is zowel cultureel archief als onderzoekscentrum
 - Inhoud: niet toegespitst op Afrika, maar wel vb. > 30.000 hits rond 'Congo'. Zeer divers: archieven missies; middenveld; politieke collecties. Belang vertrouwen bewaargevers.

- Toegankelijkheid: positieve evaluatie in expertenrapport; leeszaal + digitale bezoekers + scan on demand (helpt ook voor digitalisering). KADOC streeft naar OCR-doorzoekbaarheid. KADOC heeft ook bijzondere regeling uitgewerkt in kader van dossier metissenkinderen m.o.o. toegang onderzoekers (naast erfgenamen)
- Belang internationalisering & meerstemmigheid (oa vorming Afrikaanse archivariissen)
- Digitalisering is belangrijk, maar geen panacee. Andere barrières blijven: identificatie bronnen; taal (veel in NL!),...

Samenvatting debat & opvallende gedachtewisselingen:

Budget: de nood aan **mensen en middelen** blijkt een constante bij alle archieven. Verschillende Commissieleden polsen: **welk budget is nodig** om de situatie vooruit te helpen? Er wordt ook gepolst naar de mogelijkheid om via samenwerking **efficiëntiewinsten** te boeken: Is afzonderlijke bewaring nog opportuun, of moet er werk gemaakt van één koloniaal archiefdepot?

- Rijksarchief (PAT): wij vragen éénmalig EUR 9 miljoen voor nieuw gebouw + EUR 10 mln/jaar voor elektronisch beheer

Wetgeving archieven: Verschillende Commissieleden polsen naar de nood aan aanpassing van de bestaande wetgeving. Er is een uniek politiek momentum is om stappen te ondernemen gezien dit ook in het [regeerakkoord](#) aan bod komt (p. 82). Is automatische **declassificatie** aangewezen, vb. voor betere toegang en vermindering werklast? Zo ja, na hoeveel jaren (50/60/70)? Zijn hier risico's aan verbonden (zelfs als vb. agenten overleden zijn)? Een andere vraag betreft de scope van de archiefwet: is het verantwoord dat de **archiefplicht** vb. niet geldt voor ministers en hun kabinetten? Is er nood aan uitbreiding? Sommige Commissieleden spreken zich uit voor een aanpassing van de wetgeving rond de **bescherming van persoonsgegevens** om een archiefconsultatie om humanitaire redenen mogelijk te maken, al rijst de vraag of dit wel zo eenvoudig is (en of de huidige wet niet volstaat).

- Declassificatie:

- ADIV: ADIV is tegen automatische declassificatie. Declassificatie 'en bloc' kan wel overwogen (bepaalde periode/ domein). Wel nood aan bescherming werkmethodes & bronnen (ook voor toekomst) ADIV doet aan prioritaire declassificatie op vraag van onderzoekers. Bij documenten partnerdiensten: moeten officieel aangeschreven worden. Declassificatie kan niet los gezien van bescherming persoonsgegevens.
- VSSE: VSSE is voorstander van herziening van de classificatiewetgeving; discussie is lopende. VSSE is wel tegen automatische declassificatie; zet bescherming bronnen en samenwerking met partners op de helling. (quid vb. als vader van een huidig Congolees politicus indertijd informant was? (hypothetisch)). Het is in principe mogelijk om niet-geclassificeerde versies te maken door vb. namen door te halen
- Rijksarchief (PAT)
 - Ik kan geen declassificatie doen van publieke archieven; risico vervolging
 - Absurde incoherentie: heel veel 'geclassificeerde' documenten komen ook voor in vb. private archieven → groot deel ontsnapt dus al aan controle...
 - Problemen huidig systeem: er is geen verplichting om classificatie in de tijd te beperken (kan eeuwig); classificatie kan zelf retroactief & niet-geclassificeerde documenten kunnen later alsnog worden geclassificeerd.
 - Case-by-case declassificatie kost tijd en geld. Nood aan verplichte declassificatie zoals in buurlanden. Bij classificatie zou ook steeds een termijn moeten worden voorzien. Keuze ligt bij de wetgever...
 - Let wel: zelfs als gedeclassificeerd, moet met rekening houden met GDPR

- **Dossiers militaire rechtbanken:** een aantal Commissieleden legt de link met de openstelling van de archieven van de vroegere militaire rechtbanken. Zie ook wetsvoorstel van 29/06/21 – [Doc 55 2099/001](#)
 - o ADIV: Dit is geen bevoegdheid van ADIV, maar van college Procureurs-Generaal
 - o geen kwestie van declassificatie
- **Moet de plicht tot bewaring van archieven worden uitgebreid?**
 - o Noot: het regeerakkoord stelt dat de regering ervoor zal zorgen “dat de bewaring van de kabinetsarchieven voortaan gegarandeerd is” Zie in dit verband ook Wetsvoorstel 31/08/2020 – [Doc 55 1489/001](#)
 - o Rijksarchief- Paleis (CMdG): toevoegen van bepaalde personen/entiteiten aan de lijst in de archiefwet is moeilijk controleerbaar. Een generieke aanpak (vb. FRA) lijkt beter: elke instelling die een publieke functie vervult → publiek archief.
- **GDPR:**
 - o FOD BuZA (AG): wet moet verduidelijkt worden
 - o Rijksarchief (PAT): humanitaire uitzondering moet in de wet komen

Andere kwesties die aan bod komen in de discussie:

- **Numerisatie & digitalisatie: welk belang?; Hoe vooruit gaan?**
 - o ADIV doet niet aan digitalisatie, want is slechts een tussendepot
 - o Rijksarchief (MvE): numerisatie is nuttig om bewaring te verzekeren en archieven te delen met Congo, Rwanda & Burundi. Voorlopig zijn er nog geen vragen om te delen vanuit Congo/Burundi (wel Rwanda). Voorlopig geen vragen om teruggave originelen.
 - o KADOC: digitalisering is belangrijk, maar zinloos zonder degelijke inventaris vooraf. Zoniet dreigt digitale chaos. Digitalisering kost ook geld (vaak bovenop kost fysieke bewaring). Ook ethische vragen bij digitalisering: wie selecteert?; meerstemmigheid?
- **Kan toegang tot de archieven geweigerd worden?**
 - o ADIV: zo’n 15 à 20 aanvragen; veelal toegezegd
 - o Rijksarchief-Paleis (CMdG): geen enkele motivering vereist om toegang te krijgen
 - o Buitenlandse Zaken: formulier polst naar motivatie, maar is eerder bedoeld om te helpen bij zoekwerk; men mag alles consulteren
 - o KADOC: private archieven hebben geen bewaarplicht; a fortiori is ontsluiting vrijwillig. In de praktijk is er grote toegankelijkheid (met respect voor GDPR). Veelal limiet van 30 jaar (50 bij persoonlijke gegevens); wordt bekeken met archiefgever.
- **Wat bevindt zich waar?**
 - o Force Publique → zit al bij Rijksarchief of moet nog komen (m.u.v. sûreté coloniale)
 - o Archief HM Stanley: Bij AfricaMuseum (aankoop SocGen), maar uiterst fragiel
 - o Telex 14-17/01/1961 BuZa (Davignon?) → BuZa: er is geen bewaarplicht voor minister of kabinet minister. Mogelijk bij studiecentrum politieke familie of Rijksarchief?
 - o Archief d’Aspremont Lynden: niet bij KADOC
 - o Heeft KADOC een acquisitiebeleid? → KADOC: neen
- **Verdwenen archieven?**
 - o Rijksarchief (PAT): geen ‘verdwijningen’ (tenzij onopzettelijk, vb. brand); risico is dus beperkt, althans sinds invoering wettelijke archiefplicht (1955?). Wel moeten archieven noodgedwongen filteren/triëren om praktisch redenen
 - o Rijksarchief (MvE): archivist moet ook filteren (soms ‘staal’ nemen)
- **Is er sprake van ‘geroofde’ archieven / nood aan teruggave?**
 - o AfricaMuseum: voor zover ons bekend niet; er zijn geen vragen om teruggave

- KADOC: archiefvormers moeten verklaren rechtmatige eigenaar te zijn. Er zijn ons geen vragen tot restitutie bekend, maar kan niet bij voorbaat uitgesloten worden. KADOC is bereid te bemiddelen.
- Wat is het belang van immaterieel patrimonium? Is het nuttig **getuigenissen** te verzamelen?
 - AfricaMuseum: idee van getuigenissen is zeker interessant; wij werken samen met AfrikaGetuigenissen; belang van bewaring
 - KADOC: nood aan aandacht voor mondelinge bronnen
- **Geologische informatie/landkaarten** (en quid betaling voor toegang?):
 - Rijksarchief (MvE): groot belang; veelvuldige vragen; raakt aan rechten bevolking
 - AfricaMuseum: normaal dat er voor geologische kaarten een kost wordt aangerekend voor ondernemingen; compensatie personeelskost
 - Buitenlandse Zaken: oude kaarten ook belangrijk voor vaststelling grenzen; vaak visities buitenlandse delegaties. Colloquium in 2007 ism DRC en Portugal
- Wat met de **vorming archivariissen**? Hoe kan deze verbeterd worden?
 - Rijksarchief (MvE): er bestaan opleidingen in hogescholen
 - KADOC: KULeuven investeert in interuniversitaire master archivatie.
- **Internationale samenwerking:**
 - AfricaMuseum heeft vaak contacten met musea in andere landen (vb. British Museum)
 - KADOC doet suggestie om buitenlandse onderzoekers in archieven te laten werken
- **Internationale onderzoeken** - Dag Hammarskjöld
 - ADIV: geen verplichting om archieven te openen voor internationale onderzoeken, maar ADIV heeft volledig meegewerkt aan onderzoek DH
 - VSSE: alles rond DG werd gedeeld via Comité I
 - Buitenlandse Zaken: vragen van andere landen mogelijk; niks verborgen
- Overige:
 - KADOC: quid zoekwoorden et al. die mogelijk als kwetsend worden ervaren (ook bij digitalisering)? Vb. 'primitieve kunst'
 - Verschillende Commissieleden uiten kritiek op het schimmelprobleem van de archieven BuZa (onbegrijpelijk). Is decontaminatie 'en masse' (op pallet?) mogelijk?
 - Betekent gebrekkige inventarisatie & openstelling niet dat we nog steeds een onvolledig (en mogelijk vertekend) beeld hebben van de historische waarheid?

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- **Declassificatie:** moet er een verplichting komen? Zo ja, na hoeveel jaar? Zoals regeerakkoord stelt, is België één van de laatste landen die geen procedure voor declassificatie heeft. Is het nuttig om na te gaan welke regeling geldt in de omliggende landen?
- Moet de **archiefplicht** worden uitgebreid?
- Toepassing regels **privacybescherming** zorgen voor problemen: is het nuttig om een juridisch expert te horen (academisch of directeur kenniscentrum Gegevenbeschermingsautoriteit)?
- Is er ruimte voor extra middelen voor archieven?
- Welke andere stappen kunnen worden ondernomen om inventarisatie, numerisatie, digitalisering te verbeteren?
- Welke ruimte is er voor verdere samenwerking zowel binnen België, als internationaal op vlak van archieven?

Samenvattende nota - bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 25 april 2022

Thema: Erkenning van en onderzoek naar het verleden en de verantwoordelijkheden – **de rol van de Monarchie**

Spreekers: Prof. Robert Burroughs (Leeds Beckett University) en Prof. Gustaaf Janssens (KULeuven)

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- Robert Burroughs focust zijn uiteenzetting op een bijzonder symbolische historische gebeurtenis: de onderzoekscommissie van 1904-1905. Deze baseert zich op de getuigenissen van Congolese vrouwen en mannen over de machtsmisbruiken die zij hebben waargenomen of ondergaan (gevangennemingen, het afhakken van handen, massamoorden). In het eindverslag van de commissie werd geen melding gemaakt van deze getuigenissen en werden de beschrijvingen die door de Belgen werden gemaakt in de verf gezet. In het verslag werd weliswaar gewag gemaakt van systematische misbruiken, maar niet van bepaalde ontdekkingen (het aannemen van een racistische kijk op de Afrikaanse minderwaardigheid, het voorstellen van verminkingen als zijnde gewoontepraktijken, de rechtvaardiging van straffen als zijnde een noodzaak). De getuigenissen van de Congolese vrouwen en mannen zijn in de archieven gebleven tot 1995 – wat eraan herinnert hoezeer het verhaal dat binnen het kader van de commissie tot stand is gekomen op een Chinees schimmenspel berust (selectie van bepaalde verhalen ten nadele van andere) om een vorm van dominantie te kunnen behouden. Het in herinnering brengen van die historische gebeurtenis is essentieel voor de heer Burroughs omdat het aantoont dat het door de **ontkenning** van de uitbuiting, van het racisme en van de geweldplegingen is dat de onrechtvaardigheden schering en inslag zijn gebleven. Vanuit dat oogpunt is het werk dat thans door de bijzondere commissie wordt verricht essentieel en kan het een **voorbeeld** vormen voor de ganse wereld.
- Gustaaf Janssens vangt zijn uiteenzetting aan met het opsommen van de bronnen die thans beschikbaar zijn om een antwoord te geven op het vraagstuk van de monarchie (van de archieven van het koninklijk paleis tot de archieven die worden bewaard in Tervuren). Hij beschrijft vervolgens de voornaamste chronologische fases in de houding van de vorsten ten opzichte van Centraal-Afrika (documentaire ontdekkingstochten door Leopold II vóór 1885, het bezoek van Albert I, uit wiens dagboek een bewustwording blijkt omtrent de misbruiken en omtrent het gegeven dat de investeringen in Congo geenszins de bevolking ten goede kwamen, de verblijven van Prins Leopold III die gefascineerd was door de natuur en door de etnografie, de reis van de Prins-Regent naar het gebied rond de Grote Meren in 1947, de reizen van Koning Boudewijn in 1955, 1959 en 1960). Zelfs over zo'n belangrijke en bekende gebeurtenis als de toespraak van Boudewijn in 1960 blijven er nog veel vragen bestaan (bijvoorbeeld over de precieze informatie waarover de Koning toen beschikte). De heer Janssens beëindigt zijn uiteenzetting met de aanbeveling om de onderzoeken naar dit vraagstuk voort te zetten (een noodzakelijk geachte voorwaarde om af te stappen van de mythes en naar de waarheid te streven).

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

- een eerste reeks vragen gaat over **de figuur van Leopold II**: werden zijn eigendommen gefinancierd door de uitbuiting van Congo?; kan zijn persoonlijk vermogen worden geschat?; over welke informatie beschikte hij destijds?; kan hij, retroactief, worden bestempeld als 'oorlogsmisdadiger', of zelfs als 'volkerenmoordenaar'? kan er een cijfermatige balans worden opgemaakt van de gewelddaden die werden begaan tijdens zijn bewind?; is zijn houding uniek of is zij een afspiegeling van de houding van andere toenmalige vorsten?;
- een tweede reeks vragen betreft niet de houding van de Koning, maar van de regering (was zij betrokken tijdens de Conferentie van Berlijn?), van het Parlement, van de gehele bevolking (was zij niet betrokken bij of zelfs kritisch tegenover het koloniale project?), van de private ondernemingen (zie de samenvattingen van de volgende hoorzittingen);
- een derde reeks vragen betreft de **rol van alle koningen** (en dus niet alleen van Leopold II): in welke mate hadden zij invloed op de propaganda, op de benoeming van de gouverneurs, van de ambtenaren, van de ordehandhavers, alsook op de beslissingen die op die verschillende niveaus werden genomen?; delen zij allen eenzelfde soort van verantwoordelijkheid of moet deze worden geïndividualiseerd?; is er een rode draad tussen Leopold II en Boudewijn (zie de moorden op Patrice Lumumba en op Louis Rwagasore)?
- Een vierde reeks opmerkingen heeft betrekking op de eventuele verantwoordelijkheid van de koninklijke familie **vandaag**: stamt hun persoonlijke fortuin uit de koloniale periode en uit eventuele plunderingen? Heeft ze kunstwerken uit het gebied van de Grote Meren in haar bezit? Dient ze bij te dragen aan het herstel, inzonderheid in de openbare ruimte (van het park van Laken wordt soms gezegd dat de aanleg ervan door uit de kolonies afkomstige middelen werd gefinancierd)? Dient ze excuses aan te bieden? Dient ze een rol te spelen op het vlak van de verzoening? Is de koninklijke dotatie, gelet op de oorsprong ervan, legitiem?
- Tot slot nog een aantal vragen van algemenere aard: hoe kan men ervoor zorgen dat het onderwijs van de koloniale geschiedenis op kennis van de feiten en niet op een of andere ideologie berust? Ontbreken sommige archieffondsen nog om de verhouding tussen monarchie en kolonisatie te begrijpen?

Reacties van de sprekers:

- Robert Burroughs legt uit dat Leopold II onder andere wordt gekenmerkt door de omvang van zijn internationale netwerk (van wetenschappers, ondernemers enzovoort). Als reactie op het toenemende geweld dat erop was gericht de activiteiten rendabeler te maken, riep Leopold II een bescheiden commissie in het leven die uiteindelijk geen wezenlijke resultaten zou boeken. Volgens hem was Leopold II noch onverschillig, noch bereid af te zien van een winstmaximalisering. Er is **geen enkele consensus over het precieze aantal dodelijke slachtoffers** (er bestaan grote verschillen tussen de ramingen van vorsers zoals Pierre-Luc Plasman en de anti-leopoldistische propaganda). De heer Burroughs verduidelijkt dat het geweld van bij de start van de kolonisatie bestond maar ook dat het **in golven** plaatsvond (onder meer verband houdend met de rubberhandel). Wanneer men vergelijkingen met andere landen maakt, dan kan met zekerheid worden gesteld dat er ook op andere plaatsen slachtingen hebben plaatsgevonden (inzonderheid in Namibië en in Congo-Brazzaville), wat niet wegneemt dat de **intensiteit** en de **duur** van het geweld in Congo "uitzonderlijk" blijven. Wat de houding van de toenmalige bevolking betreft, zou de heer Burroughs die niet tot een soort onverschilligheid herleiden gelet op de impact van de propaganda (*bulletin officiel*, kranten, tentoonstellingen, enzovoort). Wat tot slot de

huidige uitdagingen betreft, verklaart de heer Burroughs zich persoonlijk voorstander van de dekolonisering van de openbare ruimte (meer duiding geven bij standbeelden, wijziging van straatnamen).

- Gustaaf Janssens bevestigt dat het koloniale systeem, zelfs na het einde van Congo-Vrijstaat, **uiterst gewelddadig** was. Hij meent echter niet dat er een intentie vanuit het beleid bestond om een deel van de bevolking uit te roeien. Volgens de heer Janssens heeft Leopold II geen kunstwerken uit het gebied van de Grote Meren verzameld. Zijn fortuin blijft echter moeilijk te ramen. Wat de archieven betreft, legt de heer Janssens uit dat de archieven met betrekking tot het optreden van verscheidene nog levende ministers nuttig zullen zijn om een beter zicht te krijgen op het einde van het koloniale tijdperk en op de periode na de onafhankelijkheid, maar dat die archieven nog niet toegankelijk zijn. Inzake de acties die vandaag moeten worden ondernomen, onderstreept de heer Janssens hoe belangrijk **onderwijs** is (de seminaries die het BELvue-museum ten behoeve van de scholen organiseert, bijvoorbeeld). Voorts dient ook werk te worden gemaakt van de **digitalisering** van de archieven in beide richtingen (dus ook van de archieven die in Congo, in Rwanda en in Burundi worden bewaard) en moet een systeem van **uitwisselingen** tussen Belgische, Burundese, Congolese en Rwandese vorsers worden opgezet.

Gedachtenwisseling over de kern van de zaak:

Dat het koloniale regime systematisch gewelddadig was, wordt tijdens de hele vergadering bevestigd. Er lijkt echter **geen enkele consensus** tot stand te komen over:

- de kwalificatie van de misdaden die tijdens de kolonisering werden begaan;
- het exacte aantal slachtoffers;
- de raming van het persoonlijke fortuin dat Leopold II dankzij de kolonisering zou hebben opgebouwd.

Hangende kwesties en aandachtspunten:

Naast de drie hierboven aangehaalde punten

- tonen de uitwisselingen ook de rijkdom aan van de **Afrikaanse getuigenissen** die tijdens de kolonisatie werden opgetekend (die getuigenissen, hoewel ze niet talrijk zijn, zijn voortaan toegankelijk, cf. archieven van de Commissie 1904-1905). Hoe kunnen die worden gevaloriseerd in bijvoorbeeld het onderwijs, in het kader van tentoonstellingen of van artistieke opvoeringen?
- de uiteenzettingen en antwoorden van de sprekers wijzen op de beslissende rol die de figuur van de koning tijdens de volledige duur van de kolonisatie heeft gespeeld. Is het **vandaag** derhalve passend dat koning Philippe bepaalde initiatieven neemt? Bij het recente koninklijke bezoek aan Congo stond die vraag, die duidelijk onbeantwoord blijft, centraal.

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal Verleden', zitting d.d. 9 mei 2022

Thema: Erkenning en onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de staat

Sprekers: Prof. Guy Vanthemsche (VUB), Prof. Nancy Rose Hunt (Un. Of Florida), Prof. Didier Gondola (Indiana Univ.).

Samenvatting uiteenzetting:

- **Guy Vanthemsche** geeft een beknopt overzicht van de rollen van de staat (politieel, economisch,...) en beklemtoont het onderscheid tussen de Kongo Vrijstaat en de periode van Belgisch Congo. Enkele hoofdpunten:
 - De Kongo Vrijstaat werd autocratisch geleid door Leopold II, met belangrijke rol voor semi-private chartermaatschappijen. België oefende geen controle uit, maar bood indirecte steun (detachering militairen, leningen, financiële participaties)
 - Bestuurlijk kende Belgisch Congo weinig autonomie tegenover Brussel. Wel was er een grote zelfstandigheid van lokaal personeel en een essentiële rol voor de inlandse chefs. De besluitvorming gebeurde vooral binnenskamers door een kleine elite van beleidsmakers, met daarbij een grote rol voor kerk en kapitaal, en gekenmerkt door een vermenging van publieke en private belangen.
 - Belgisch Congo was een politiestaat waarin ordehandhaving voorop stond. Typerend waren de overvolle gevangenissen; '*rélegations*' van 'subversieve elementen'; segregatie van blank en zwart (versoepeld 2^e helft jaren '50) en; censuur.
 - Economisch was de kapitaalsaccumulatie van de grote bedrijven de absolute prioriteit. Investeerders werden o.m. aangetrokken door interestgaranties of beperkte regulering. De Staat was veelal aandeelhouder van grote bedrijven (oa UMHK), maar liet bestuur over aan private zakenlui, i.h.b. de 'bonzen' van de Société générale.
 - Op sociaal vlak was arbeidsmobilisatie de prioriteit, met o.m. verplichte rekrutering, gedwongen arbeid, verplichte teelten (en demografische impact). Pas in de laatste 20 jaren is er oog voor sociale bescherming, eerst op initiatief van ondernemingen (eigenbelang) or door uitbesteding aan de missies. Pas in de jaren '50 volgen OH-initiatieven op vlak van kinderbijslag, etc. De medische infrastructuur is relatief beter dan in andere kolonies.
 - Onderwijs geldt als paradepaard van de Belgische kolonies. Lager onderwijs is relatief beter dan in andere kolonies, maar niet zo voor secundair onderwijs. Hoger onderwijs wordt bewust afgeremd.
 - Via propaganda wordt een façade van succes en harmonie opgetrokken. 'Cancel culture' van de koloniale overheid tegenover dissidente stemmen. Ook tijdens de jaren '60-'80 werd een eenzijdig beeld van het koloniaal verleden opgehangen
- **Didier Gondola**
 - De overgang van de Kongo Vrijstaat naar Belgisch Congo wordt eerder gekenmerkt door continuïteit dan door een breuk met het verleden (zelfde personeel, methodes).
 - De koloniale staat wordt gekenmerkt door bruut geweld; geweld met als doel een nieuwe orde te creëren, en de bestaande cultuur, identiteit, tradities, etc. uit te wissen. Cf. 'boula matari' (stenenbreker)
 - Kenmerkend is de infantilisering van de Congolezen: 'grote kinderen' die moeten worden opgevoed (met onderwijs etc. uitbesteed aan missies en bedrijven)

- Naast de collecties van koloniale kunst in Tervuren heeft de koloniale staat bijgedragen tot de creatie van private collecties van geroofde kunst (ligt juridisch moeilijker op vlak van restitutie).
 - Sterk contrast tussen blindheid koloniaal bestuur voor verzuchtingen i.v.m. Congolees zelfbestuur en de evoluties/revoluties in andere kolonies (pas wakker geschud in '56)
- **Nancy Rose Hunt**
- NRH drukt steun uit voor het Belgische initiatief; beklemtoont het belang van luisteren
 - De Belgische Staat heeft enorme resultaten geboekt op vlak van i.h.b. terugdringen van kindersterfte in de jaren '50. Zie boek 'a colonial lexicon'. Een ander boek van NRH handelt over de 'nervositeit' van de koloniale staat (o.a. in het licht van buitenlandse kritiek op LII). 'The Nervous State'.
 - Aanbevelingen voor de toekomst:
 - Grotere transparantie archieven en soepeler omgaan met confidentialiteit. Grootschalige digitalisering is een must; door de vier landen samen (ook ter plaatse in ziekenhuizen, scholen, kerken,...).
 - Museum Tervuren – goed werk, maar tijd voor een nieuwe generatie?
 - Academische samenwerking met de vier landen ('co-production of knowledge') met nieuwe structuren, aandacht voor mobiliteit academici, financiële ondersteuning.
 - Curricula onderwijs (ook om racisme te bestrijden)
 - Opera of theaterstuk op basis van de getuigenissen verzameld door de onderzoekscommissie opgericht door Leopold II. Ambitieuus project met kunstenaars uit de regio. Kunst heelt.

Samenvatting debat & opvallende gedachteswisselingen:

Een aantal Commissieleden vraagt of de bevindingen ook gelden voor **Rwanda en Burundi**? Er wordt ook gepeild naar de rol van België op vlak van raciale spanningen binnen deze landen.

- Guy Vanthemsche:
 - Er bestaan goede werken i.v.m. Rwanda en Burundi (vb. J-P Chrétien)
 - Rwanda en Burundi kwamen pas later onder Belgische controle. Bovendien was er internationaal toezicht door de VN. België heeft geprobeerd beide gebieden administratief te integreren in Belgisch Congo, wat op de rand was van hetgeen mocht onder het VN-mandaat.
 - Sociaal-economisch ging het om drukbevolkte en overwegend rurale gebieden met weinig erts (>< Congo)
 - Op politiek vlak was er een vrij stevige lokale structuur van pre-koloniale koninkrijken (geconcentreerder en meer uitgebouwd dan in Congo). België zette in op 'indirect rule' door de Tutsi-elite en droeg bij tot de vorming van strikte scheiding tussen diverse etnische groepen, daar waar het onderscheid voorheen meer fluïde was.
- Didier Gondola: fluïde onderscheid tussen groepen werd veel meer rigide gemaakt door de Belgische overheid (cf. vermelding ras op identiteitskaarten – impact bij de genocide in 1994))
- Nancy Rose Hunt: de kolonisaties van Co, Rw en Bu waren elk op hun eigen manier 'disasters'

Verschillende Commissieleden polsen naar de **eventuele 'verwezenlijkingen'** van de koloniale staat (ihb onderwijs, infrastructuur), daar waar anderen waarschuwen voor dit soort retoriek als een echo van de koloniale propaganda. Er wordt gealludeerd op het ontbreken van een **wetenschappelijke consensus** of absolute wetenschappelijke waarheid, daar waar anderen erop wijzen dat er wel een

kern van consensus / historische waarheid is (zie vb. rapport experten) die men niet moet proberen 'nuanceren'. Sommige Commissieleden stellen de vraag of men bepaalde aspecten van het koloniaal bewind (vb. segregatie in steden; repressie Kimbanguïsme) in zijn **tijdscontext** moet zien (cf. ook sociale segregatie in eigen land?; ook vervolging van anarchisme en andere groepen?), daar waar anderen dergelijke vergelijking misplaatst vinden. Vele Commissieleden vragen zich af **hoe het Belgische koloniale beleid zich verhoudt tot dat van andere landen** (FR,...), vb. op vlak van repressie, onderwijs, etc. Hadden andere kolonies vb. een betere 'startpositie' bij onafhankelijkheid? Aansluitend wordt ook gepolst naar een mogelijk **kwantificering** van het geweld of de 'schuld' van België? Hoeveel inkomsten werden onttrokken aan de kolonies?

- Guy Vanthemsche beklemtoont dat historisch onderzoek geen afweging kan maken tussen het goede en slechte. Zaken zoals toegenomen alfabetisering kunnen niet los worden gezien van het geheel, en van de finale vaststelling dat er geen kolonialisme is zonder geweld. Het gaat om een gewelddadige penetratie van een andere maatschappij die fundamenteel wordt ontworcht. 'Afwegen' is daarbij niet mogelijk. I.v.m. cijfermateriaal heeft Amandine Lauroo bijvoorbeeld relevant materiaal i.v.m. de *rélégations*.
- Ook Didier Gondola verzet zich tegen de poging om het 'goede' te onderscheiden van het grotere plaatje (nb Frans wetgevend initiatief uit 2005 om 'positieve' zaken in onderwijs te belichten werd na controverse ingetrokken). Het feit dat er vb. nieuwe wegen zijn aangelegd, belet uiteraard niet dat vanuit het perspectief van de gekoloniseerden er een vernietiging heeft plaatsgevonden van hun taal, cultuur, tradities, identiteit,... (zaken die niet zomaar vatbaar zijn voor 'restitutie'; herstel hiervan is een werk voor de Congolezen zelf). Men moet opletten zich niet aan revisionisme te bezondigen. De vergelijking met sociale segregatie in het moederland is ongepast. Wat de vergelijking met andere kolonies betreft, moet men vaststellen dat België veel te laat kwam met de voorbereiding van de dekolonisatie.
- Nancy Rose Hunt: Een verschil met Duitsland, is dat Duitsland ook een genocide beging in Nambië; daarnaast ook slachtpartijen t.a.v; de Mai-Mai in Tanzania. Kwantificering gaat niet. Belangrijk zijn de morele dilemma's en hoe een nieuwe generatie hiermee omgaat. NRH herhaalt de belangrijke vooruitgang in Congo op vlak van kindersterfte/materniteiten.

Een ander aandachtspunt betreft de **periode van de Kongo Vrijstaat**. Wat is de **rol hierin van de Belgische Staat**? Geen directe verantwoordelijkheid, maar eerder schuldig verzuim? En welke rol speelde het **Parlement** meer specifiek (Was er sprake van sterk verzet of niet? Was men voldoende geïnformeerd?)? Heeft België de schuld/verantwoordelijkheid overgenomen met de overname van de Kongo Vrijstaat? Wat met **Leopold II**: deed hij eerder aan struisvogelpolitiek dan echt schuldig te zijn (*'responsable, mais pas coupable'*?), of is dit discours ongeloofwaardig?

- Guy Vanthemsche herhaalt dat de Kongo Vrijstaat juridisch verschillend was van Belgisch Congo, maar erkent dat er elementen van continuïteit waren, die geleidelijk minder prominent werden (Belgisch Congo in 1909 ≠ Belgisch Congo 1959). Binnen het parlement was er aanvankelijk sterke kritiek op Leopold II vanuit socialistische hoek en vanwege progressieve liberalen en christendemocraten, zij het zonder veel impact. De kritiek verstomde sowieso al snel en maakte plaats voor een zekere consensus en fierheid omtrent de Belgische kolonie (die een 'boost' gaf aan de Belgische zichtbaarheid op het internationale toneel). Alleen de communisten waren principieel antikoloniaal.
- Didier Gondola geeft aan dat de exploitatie van het Congo-bekken een lange voorgeschiedenis kent en Centraal-Afrika al lang werd gezien als bron van menselijke koopwaar. Voor Belgen was de Kongo Vrijstaat een ver-van-mijn-bed show. Geen interesse, ook gezien racisme.

Omtrent de figuur van Leopold II bestaat een zekere historische consensus. Belangrijk om niet in de val van het revisionisme te trappen (ook al is Leopold II niet de enige verantwoordelijke).

Enkele Commissieleden vragen verdere toelichting aan Nancy Rose Hunt i.v.m. de door haar geformuleerde **aanbevelingen**.

- Toevoegingen Nancy Rose Hunt:
 - o academische samenwerking is nuttiger dan een 'lump sum' overmaken. Met een substantieel budget gespreid over 15-20 jaren is het mogelijk nuttig werk te doen.
 - o Toegankelijkheid en digitalisering archieven: eigen archieven onderzoekers Congolese geschiedenis; in kaart brengen archieven scholen, ziekenhuizen,... Ambitieuus project wat lokale hulp vereist
 - o 'Opera/theater': doel is niet om één waarheid vooruit te schuiven; belang van het proces op zich

Andere vragen/opmerkingen:

- Welke link tussen Staat, kerk en bedrijfswereld?
 - o Guy Vanthemsche: er was samenwerking, maar ook fricties. Vb.: bedrijven wilden bevolking naar steden trekken >< kritiek kerk.
- Had Koning Boudewijn een 'persoonlijk project' voor ogen in 1959-60?:
 - o Guy Vanthemsche: de idee van een vice-koningschap na Congolese onafhankelijkheid was niet ruim gekend. Dit is mede aan het licht gekomen door het werk van de Lumumba-commissie. Eén van de belangrijkste archieflacunes blijft het privaat archief van Koning Boudewijn.
- Welke band was er tussen Belgisch Congo en Congo-Brazzaville (FR)?
 - o Didier Gondola verwijst naar samenwerking op vlak van politie, veiligheid (archieven bevatten correspondentie tussen beide, vb. omtrent Kimbanguïsme). Van de Franse zijde bestond een zeker bewondering voor het Belgisch-Congolese project en de ogenschijnlijke 'docilité' van de gekoloniseerden daar.

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Eén Commissielid stelt de vraag of het opportuun is om na te gaan in welke mate het koloniale beleid aan bod komt in de Kamerdebatten in de periode 1885-1962 om zo een beter zicht te krijgen op de houding van het Parlement.

Synthesenota – Bijzondere commissie “koloniaal verleden”
16 mei 2022

Thema: Erkenning van en onderzoek naar het verleden en de verantwoordelijkheden
– **de rol van de Staat**

Sprekers: Prof. Pamphile Mantuba-Ngoma (*Université de Kinshasa*), de heer Julien Truddaïu, Dr. Jean-Paul Sanderson (*UCLouvain*) en Prof. Charles Tshimanga-Kashama (*University of Nevada*)

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- De heer Jean-Paul Sanderson wijst in zijn uiteenzetting over Congo meteen op twee demografische fasen die min of meer gelijklopen met de politieke stadia, met name een fase waarin het bevolkingsaantal daalde (Congo-Vrijstaat) en een stabilisatiefase, gevolgd door een bevolkingstoename (Belgisch Congo). De **bevolkingsafname** heeft aanleiding gegeven tot diverse interpretaties (die zich allemaal situeren in een continuüm tussen een maximalistische benadering – 10 miljoen doden – en een minimalistische benadering – een status quo, onder meer gezien de migratiebewegingen). Wars van die twee (verre van neutrale) interpretaties valt moeilijk te ontkennen dat het sterftecijfer een toename heeft gekend (als gevolg van rechtstreeks geweld, een daling van het geboortecijfer en ziekten die grote bevolkingsgroepen hebben getroffen die hun grondgebied moesten ontvluchten en die in de wouden niet stand konden houden (de slaapziekte was weliswaar geen totaal onbekende ziekte, maar heeft zich wel zich exponentieel verspreid)). Op grond van de beschikbare gegevens (bevolkingsenquêtes, jaarlijkse administratieve volkstellingen en beperktere medische onderzoeken) schetst de heer Sanderson drie scenario's, uitgaande van het cijfer van 10 miljoen inwoners in 1935: het cijfer van 20 miljoen Congolezen in 1885 is hoogst onwaarschijnlijk; dat van 15 miljoen is veel waarschijnlijker; een alternatief scenario dat 11,5 miljoen aangeeft, is eveneens denkbaar. Volgens de heer Sanderson bedroeg het werkelijke bevolkingsaantal **in 1885** waarschijnlijk **11,5 tot 15 miljoen Congolezen**. Hoewel de daling aangeeft hoezeer de sterfte en het geweld hebben doorgewogen, houdt zulks daarom nog niet in dat die bevolkingsdaling rechtstreeks overeenstemt met het aantal door de kolonisatie veroorzaakte sterfgevallen.
- In de schriftelijke bijdrage van de heer Pamphile Mantuba-Ngoma (problemen met de internetverbinding) wordt de historische evolutie van het politieke en bestuurlijke kader van Congo sinds 1885 geschetst: (1) Congo-Vrijstaat is een onderbestuurde “nerveuze Staat” die is gegrondvest op de **uitbuiting** van het grondgebied, opgedeeld in domeinen (Kroondomein, ABIR, *Anversoise*, *Comité spécial du Katanga*, *Comité national du Kivu* enzovoort) en geregeerd door **angst**; (2) Belgisch-Congo berust op drie pijlers (waarnaar in het Frans met de 3 “c's” wordt verwezen: “*christianisme*” (christendom), “*commerce*” (handel) en “*civilisation*” (beschaving)), en participeert aan de beide wereldoorlogen.
- De heer Julien Truddaïu gaat in zijn uiteenzetting voornamelijk in op de koloniale propaganda, die wordt gezien als een van de bronnen van het in België **nog steeds heersende racisme**. In de periode van Congo-Vrijstaat wordt de propaganda verspreid door twee kranten (*Congo illustré* en *Le Petit bleu*) die potentiële investeerders proberen warm te maken voor de financiering van het koloniale project. De figuur van Charles Lemaire, die rechtstreeks bij die propaganda betrokken is, is bijzonder emblematisch (hij is de initiatiefnemer voor bloedige expedities in het Evenaarsdistrict). Aangezien België grotendeels ongeletterd is, heeft de door de kranten uitgedragen propaganda nauwelijks impact. De tentoonstellingen, de beurzen, de radio en de

journals (die in de bioscopen worden vertoond voordat de film begint) hebben daarentegen een veel grotere impact. De heer Truddaïu vermeldt in dat verband de rol van het *Centre d'information et de documentation* (CID), dat in 1955 *Infor-Congo* zal worden. De koloniale propaganda berust op de rassentheorie (die in België tot in 1984 zal worden onderwezen). Het is de bedoeling de Congolezen, die in wezen als “onbekwamen” worden aangemerkt, te “helpen” (hen bevrijden van de slavenhouders, hen verzorgen, hen onderwijzen, hen in staat te stellen te reizen dankzij de aangelegde wegen enzovoort). Dat perspectief heeft thans nog steeds enige invloed op de opvatting over **ontwikkelingssamenwerking**. Ook de studies over de discriminatievormen die de Afro-descendenten te verduren krijgen, dragen de sporen van die koloniale propaganda, die na 1960 onvoldoende werd ontmanteld. Dat er geen nationaal antiracismeplan bestaat, is in dat verband veelzeggend.

- De heer Charles Tshimanga-Kashama herinnert aan de intrusieve aard en de extreme gewelddadigheid van de koloniale Staat (*bula matari* – rotsenbreker), de ontstentenis van ook maar enige echte democratische ervaring (de verkiezingen werden vanaf eind de jaren '50 toegestaan, maar volstonden niet om het enorme deficit dienaangaande te compenseren). Hetzelfde geldt voor het onderwijs, dat de door de koloniale autoriteiten gedane beloften niet heeft ingelost en dat thans nog steeds een grote uitdaging voor Congo vormt.

Samenvatting van het debat

Vragen en opmerkingen van de commissieleden

- Een eerste reeks vragen gaat over de geschetste demografische gegevens. Doet de **daling van de bevolking** die wordt beschreven zich alleen in Congo voor, of wordt die ook in andere kolonies vastgesteld? Hebben het beleid ter bevordering van het aantal geboorten (vooral vanaf 1918) en de ziektebestrijding de demografische evolutie beïnvloed?
- Een tweede reeks vragen focust op de **effecten van de propaganda** en de eventuele specifieke Belgische situatie ter zake. Wie zijn de belangrijkste actoren die deze propaganda ondersteunen (ondernemingen, de kerk, de koninklijke familie enzovoort)? Wie biedt, behalve de antikoloniale prominenten, weerwerk tegen die propaganda? Wat is in dezen de houding van het Parlement? Is de propaganda bijzonder grootschalig in vergelijking met die in het Verenigd Koninkrijk en in Frankrijk? Duidt zij op een vorm van kwade trouw (waarbij men zich ervan bewust is dat men foute informatie verspreidt en manipuleert), of is zij een teken des tijds dat ook in andere kolonies wordt vastgesteld? Wat weet men bovendien over het effect van die propaganda, niet alleen op de Belgen, maar ook op de Burundezers, de Congolezen en de Rwandezers? En vooral: welk **tegengif** is er om vooruitgang te kunnen boeken? In dat verband wordt gewezen op bepaalde initiatieven (bijvoorbeeld het voorstel om een atheneum te vernoemen naar Paul Panda Farnana). Andere mogelijkheden (zoals het aanwerven zonder cv of het gebruik van quota in de administratie) worden door sommige commissieleden als “problematisch” aangemerkt.

Reacties van de sprekers

- De heer Jean-Paul Sanderson benadrukt dat zijn inschatting, die door sommigen als “voorzichtig” wordt beschouwd, niet berust op een ideologische stelling, maar gebaseerd zijn op cijfers die zo nauwkeurig mogelijk in perspectief worden geplaatst. Volgens hem was het destijds niet de bedoeling dat het bevolkingscijfer zou afnemen. Dat neemt niet weg dat niemand kan ontkennen dat er een zekere **onverschilligheid** heerste ten aanzien van het lot van de gekoloniseerde volkeren. De logica wordt in de volgende gedachtegang samengevat: “Als de verliezen toenemen, zullen we er elders

gaan zoeken" (gedwongen verhuizingen). Op vlak van volksgezondheid worden de eerste ziekenhuizen voor de blanken gebouwd. Het is wachten tot het begin van de twintigste eeuw (na het einde van de Eerste Wereldoorlog) alvorens de geneeskunde zich ook op de lokale bevolking gaat richten. Wanneer het geboortecijfer opnieuw gaat stijgen, is dat hoofdzakelijk een gevolg van het minder gewelddadige klimaat en niet zozeer van het geboortebeloid. Ten slotte zijn de cijfers die de UMHK over haar sociaal beleid heeft gepresenteerd ronduit verdacht (te lineair). Volgens de heer Sanderson heeft de Belgische Staat wel degelijk zijn verantwoordelijkheid genomen.

- De heer Julien Truddaïu benadrukt de rol van de *évolués* bij de kolonisatie. Hij wijst tevens op de ervaring van de bewoners van het gebied van de Grote Meren die ertoe gedwongen werden deel te nemen aan de Tweede Wereldoorlog in buitenlandse (bijvoorbeeld Engelse) contingenten en die, terug thuis, onthutst moesten vaststellen dat de manier waarop ze achteruit werden gesteld niet in verhouding stond tot hun opoffering en hun ervaring in het buitenland. Hij wijst erop dat de geschiedenis van Afrika (die pas in 1885 begint) niet wordt onderwezen in de Belgische scholen.
- De heer Charles Tshimanga-Kashama beklemtoont hoe belangrijk het is kwaliteitsonderwijs in Congo te bevorderen: de toegang tot elektronische tijdschriften moet worden bevorderd, er moet ondersteuning komen op alle onderwijsniveaus (van lagere school tot universiteit), uitwisselingen tussen Belgische en Congolese studenten moeten worden gestimuleerd. Hij roept ook op stil te staan bij het onthaal van de Afrikaanse en de Arabische bevolking in België en bij het belang van de eisen van de diaspora, vooral van de jonge generaties, die een brug tussen beide culturen kunnen slaan.

De kern van het debat

De kern van het debat omdat twee grote thema's:

- de verantwoordelijkheid van België inzake de daling van de gekoloniseerde bevolking
- de noodzaak om ook nu nog de stigma's in verband met de koloniale propaganda te bestrijden.

Hangende kwesties en aandachtspunten

- Het debat gaat bijna uitsluitend over Congo, terwijl **Rwanda** en **Burundi** op de achtergrond blijven. Er bestaat over die landen ongetwijfeld onvoldoende onderzoek.
- Hoe komt men los van de koloniale propaganda? Alle sprekers benadrukken het belang van onderwijs en van het feit dat er meer bruggen moeten worden geslagen tussen België en de drie landen aan de Grote Meren. Hoe kan men samen dat onderwijs bewerkstelligen en die bruggen bouwen?

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal Verleden', zitting d.d. 30 mei 2022

Thema: Erkenning en onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de Kerk

Sprekers: Prof. Idesbald Goddeeris (KUL), Prof. Em. Jan De Maeyer (KUL), Prof. Père Roger Gaise (Un. de l'UELE, RDC), Dr. Reuben Loffman (Queen Mary), Prof. Clément Makiobo (Commission Justice et Paix/CENCO RDC)

Samenvatting uiteenzetting:

- Idesbald Goddeeris

- Missie en kolonie kunnen niet vereenzelvigd worden: Belgische missionarissen waren ook elders actief; waren ook actief voor en na koloniale periode; bovendien waren er ook niet-Belgen (o.a. protestanten) actief in Congo;
- Missie kan niet over dezelfde kam geschoren als staat & bedrijven:
 - Missie droeg weliswaar bij tot disciplineren lokale bevolking, legitimeren koloniaal project en propaganda, MAAR ook engagement & dienstbaarheid.
 - Missies verkreeg weliswaar gronden, maar ook tal van giften. Bezittingen werden veelal overgedragen aan de lokale kerk na onafhankelijkheid
 - Ondanks racistisch/superieur denkbeeld, was er ook (gaandeweg) grote dienstbaarheid & betrokkenheid (cf. 'martelaren'). Verschil in generaties.
 - Vanaf 1910-20 begon vorming van een Afrikaanse clerus die vanaf jaren '50 posities overnam → dus wel inzet op Afrikanisering (ondanks problemen)
 - Veel interne variatie ngl. activiteiten, visie (cf. voor of tegen industrie of urbanisatie), individu
- Herinnering van de missies is veelal positief. Negatieve verhalen gaan vooral over specifieke schandalen (vb. kapelhoeves Jezuiten; seksueel misbruik)
- Kerk heeft zich al voor bepaalde feiten verontschuldigd. Vb; excuses bisschop Bonny in 2017 rond enfants métis (2 jaar vóór regering)

- Jan De Maeyer

- Algemeen: Het beeld van de Kerk als gestroomlijnde piramide is foutief; werkelijkheid is veel complexer → krachtenveld met diverse belangengroepen (concurrentie). Missionering verliep in golven (Afrika pas later), die met wisselend succes werden aangestuurd vanuit Rome door de Propaganda Fide. Vertrek vanuit de idee dat 'la vraie piété est agissante'. Gespannen verhouding tegenover moderniteit.
- Kongo Vrijstaat:
 - religieuze instituten in België weigeren aanvankelijk verzoeken van LII. De 'anti-slavernijbeweging' dient als glijmiddel. Rome gaat overstag en geeft groen licht voor 'Afrikaans avontuur'. Verzoeken LII wel positief beantwoord.
 - Aanwezigheid religieuze instellingen heeft legitimerende rol. Binnenskamers is er besef van misbruiken/fouten (cf. brieven), maar naar de buitenwereld toe is men loyaal en verdedigt men de Kongo Vrijstaat.
- Belgisch Congo: overname door België hernieuwt de droom van een groot vaderlands project; de Belgische bevolking wordt meegezogen in de missiepropaganda. Gevolg: uitbouw van de missies, met voortaan ook veel zusters. Accent ligt op onderwijs en gezondheidszorg. Er ontstaat grotere gevoeligheid voor lokale culturen, met een shift van deculturatie naar acculturatie. Langzaam, maar zeker wordt een Afrikaanse clerus gevormd. Instabiliteit en latent misbruik blijven wel. Verder onderzoek is welkom.

- **Roger Gaise** spreekt van een samenwerking tussen kerk en staat (ihb na de komst van katholieke zendingen op vraag van LII), waarbij zendingen de belangen van de metropool ondersteunen (administratie en bedrijven), en het evangelie interpreteren op een wijze die het koloniaal project ondersteunt. Daarbij zijn zowel positieve als negatieve aspecten:
 - Positief: sterke toename onderwijs (muv universitaire vorming) en verbetering gezondheidszorg. Belangrijke rol missies op vlak van promotie van lokale talen. Protest van kerk tegen vb. optreden justitie. De kerk is na de onafhankelijkheid een zeer belangrijke rol blijven vervullen op vlak van sociaal engagement en blijft tot op vandaag een belangrijk tegengewicht in Congo.
 - Negatieve elementen omvatten: rol van de kerk bij de behandeling van de enfants métis (wel excuses in 2017); gevallen van (seksueel) misbruik; 'apartheid' in kerkelijke milieu (vb. segregatie kloosters – verder onderzoek nodig); rol bij de roof van kunstwerken; gebrek aan aandacht voor het streven naar zelfbeschikking en onafhankelijkheid bij de Congolese bevolking. Rellen in 1959 suggereren dat missionarissen als 'medeplichtigen' werden gezien van het koloniaal bestuur.

- **Reuben Loffman**: presentatie overlapt deels met IG & JDM – enkele opvallende punten:
 - Actieve discriminatie van LII tegen protestantse missies ten voordele van katholieke (deels als reactie op protestants verzet tegen de Kongo Vrijstaat). Katholieke clerus zweeg of steunde project naar buiten toe.
 - Groot aantal Europese missionarissen (bij momenten meer dan ambtenaren/Belgische militairen). Vanaf 1934 meer vrouwen dan mannen.
 - Vaak paternalistische en achterdochtige houding t.a.v. Afrikaanse gemeenschappen
 - In laat stadium verliest katholieke kerk haar monopolie op het onderwijs
 - Conclusie: gemengde nalatenschap. Kerk werkte in beide periodes samen met het koloniale bestuur. Maar complexer verhaal; niet één monolithische instelling. Belangrijke rol van de Kerk in Congo na 1960 als kampioen op vlak van anti-corruptie, democratie en bescherming van de mensenrechten.

- **Clément Makiobo**
 - Nauwe band tussen Kerk en koloniaal beleid; vermenging van christianisering en koloniale bezetting (cf. gesegregeerde kerkgemeenschappen). Onderwijs gericht op 'dociliteit' (te veel onderwijs leidt tot ongehoorzaamheid).
 - Rol van de Kerk in de politieke en culturele emancipatie van het Congolese volk:
 - Cf. impact van en controverse rond het boek 'La philosophie bantoue' van Tempels (1945) → tegen het beeld van autochtone bevolking als inferieure wezens zonder cultuur
 - Bijdrage van de Kerk aan de identiteitsvorming van de Congolezen door etnografische en linguïstische studies.
 - Opkomst van de kerk voor de emancipatie van het Congolese volk (cf. verklaring bisschoppen van 1956). Kerk ageert tegen loonverschil op basis van ras, segregatie in publieke ruimte, steunt participatie in publieke besluitvorming...
 - Innige band Kerk & koloniaal bestuur, maar we mogen niet vergeten dat duizenden individuele missionarissen goed werk hebben geleverd.

Samenvatting debat & opvallende gedachteswisselingen:

Wie was waar actief? Welke instellingen/congregaties waren het belangrijkste? Waren er ordes die niet betrokken waren?

- IG:
 - o Voor 1885 waren vooral de spiritijnen (Frans) actief in Congo; LII zag deze eerder als bedreiging (schrik dat Frankrijk zijn zinnen op Congo zou zetten)
 - o Zowat alle Belgische congregaties hadden missionarissen in Congo
 - o In NL bestaat een volledige inventaris van terreinen >< bij ons niet. Er is wel een atlas van de missiegebieden (zie ook kaart in boek IG), waaruit blijkt dat verschillende congregaties hun eigen gebied hadden
- JDM: De missies kregen gebieden/concessies om hun taak uit te oefenen. Concrete gegevens kunnen allicht worden gereconstrueerd a.d.h.v. de Propaganda Fide.
- RL: De scheutisten waren allicht belangrijkste en genoten de voorkeur van LII. Daarnaast waren er o.m. de witte paters, benedictijnen,...
- CM: Aanvankelijk waren de Franse Spiritijnen actief in Congo, maar zij werden gedwongen hun post af te staan aan de scheutisten. LII wou Belgische missionarissen

In welke mate hebben religieuze instellingen zich 'verrijkt'? Wat is er gebeurd met de gronden (maar ook scholen, ziekenhuizen)?

- IG:
 - o De missies ontvingen veel donaties en waren ook niet uit op financieel winstbejag. Hun voornaamste winst betrof hun legitimiteit en wervende kracht (in België en Congo);
 - o De gronden werden in de regel overgedragen aan de Afrikaanse kerk bij onafhankelijkheid. Ook scholen kwamen daarbij in handen van de Congolese kerk.
- JDM:
 - o De missies kregen inkomsten voor het verstrekken van onderwijs. Daarnaast ook donaties van particulieren en bedrijfswereld (idem in België; cf. mijnbedrijven).
 - o Bij onafhankelijkheid zijn goederen veelal overgedragen aan de nieuwe lokale kerk.
- RG: Na onafhankelijkheid kwamen gronden in dioceses bij lokale kerk terecht. De situatie is iets anders bij congregaties ingeplant in Congo zelf, en die hun autonomie behielden. In kaart brengen wat met alle gronden is gebeurd is een complexe oefening (case-by-case). Afmetingen terreinen was ook niet altijd klaar en duidelijk (illustratie congregatie dominicanen die domein erfde van scheutisten in Kinshasa)
- RL: religieuze instellingen beschikten over aanzienlijke gronden. Cf. 117.521 ha in 1939 (katholieke instellingen). Merendeel is bij de Congolese kerk beland.

Hoe verliep de vorming van een lokale clerus/Afrikanisering van de kerk?

- IG:
 - o eind jaren '50 werd de kerk gedekoloniseerd en werd een Congolese kerk opgericht.
 - o Bij de Jezuïeten heeft het lang geduurd, mogelijk door verzet uit Rome.
 - o Veel bisschoppen bleven wel op post na onafhankelijkheid. Afrikanisering episcopaat heeft langer geduurd.
- JDM: Het ging om een geleidelijke evolutie. In 1917 werd de 1^{ste} Congolese priester gewijd.
- CM: Vorming van lokale clerus gebeurde eerst vooral door scheutisten; ook jezuïeten e.a.

Gebruik van talen door de missies/in het onderwijs? Werd alleen in het Frans onderwezen? Heeft men door taalbeleid etnische tegenstellingen versterkt?

- IG: Na 1908 werd in lokale talen onderwijzen, vanaf de jaren '40 in het Frans. Het Koloniaal Charter vereiste in feite tweetaligheid, maar dit bleef grotendeels dode letter omwille van protest van de lokale bevolking. Missionarissen waren vaak voorstander van het gebruik van lokale talen (soms ook uit 'Vlaamse reflex' – liever dan Frans).

Is het nodig de rol van de kerk in vraag te stellen en/of de kerk ter verantwoording te roepen? Is er een herstelplicht in hoofde van de kerk? Moeten verwijzingen naar missiewerk in de openbare ruimte in vraag worden gesteld? In welke mate was het optreden van de Kerk in de kolonie uniek of een parallel van de positie in België (cf. verzet kerk tegen emancipatie vrouw/arbeidersbeweging)? Is het niet eigen aan een religie om eigen normen en waarden te willen verspreiden?

- IG:
 - o het debat moet inderdaad worden opengetrokken, maar de realiteit is genuanceerd.
 - o Ook rekening houden met tijdsgeest: focus op lager onderwijs → ook in België pas leerplicht vanaf 1914, bovendien maar tot 14 jaar aanvankelijk
 - o De Kerk mag zich bewust tonen van haar rol, maar hoeft daarbij niet op dezelfde hoogte te worden gezet als de staat en de bedrijfswereld. Bij discussie over herstel lijkt het vreemd om dit niet in samenspraak te doen met de huidige Congolese kerk.
- JDM: het is belangrijk om te contextualiseren en te 'durven spiegelen'. Wat zich in Congo afspeelde was vaak een spiegel van hetgeen in België gebeurde (cf. schoolstrijd; taalregime)
- RG: onzeker?
- CM: het is tijd om de fouten/vergissingen uit het verleden te erkennen

Andere vragen/opmerkingen:

- In welke mate waren religieuze instellingen betrokken bij (fysiek of mentaal) **geweld**? Wat vb. met de kapelhoeven; behandeling van kinderen?
 - o IG:
 - In het begin hadden sommige missieposten hun eigen legereenheden.
 - Kapelhoeves Jezuïeten: sommigen spreken van 100en of zelfs 1000en kinderen die zouden zijn gestorven >< anderen genuanceerder (vb A-S Gijs). Eindoordeel blijft moeilijk.
 - o JDM: Lokaal was er sprake van geweld door individuen (cf. de 'zenuwachtige' kolonie). Niet iedereen was even correct, en enkele 'uitschieters' zijn gekend (maar ook in België was er vb. meer ruimte voor lijfstraffen dan nu). Daarentegen was er geen systematisch, gestructureerd geweld vanuit de Kerk.
 - o RL: verhouding witte paters & Storms (bescherming)
- Welke rol voor de Kerk bij het optreden tegen **Simon Kimbangu** en diens zonen (cf. 2 zonen toevertrouwd aan de kerk)? Wilde men een concurrent 'eliminieren'?
 - o IG: zie hoofdstuk Zana Etambala in het expertenrapport
 - o RG: rol dominicanen bij reëligatie
 - o CM: klacht van de kerk had wel degelijk belangrijke rol (frustratie omdat mensen wegbleven om naar Kimbangu te gaan luisteren).
- In welke mate werden de **missies centraal aangestuurd**? 'Geen piramidale structuur', maar LII onderhandelt wel met Vaticaan?
 - o JDM: 'missielucht maakt vrij'. In theorie werden de grote lijnen uitgezet door de Propaganda Fide, maar dit was nog geen garantie op toepassing op het terrein (cf. afstand en tijdsinterval; ook verschil tussen generaties van missionarissen)
 - o RG: de Kerk is hiërarchisch; alles loopt via de Heilige Stoel. Conventie tussen LII en Heilige Stoel is tekenend

- Welke rol hadden **katholieke jeugdbewegingen**?
 - o CM: deze hadden een belangrijke rol in de creatie van een sociale middenklasse, m.n. de évolués; kweekvijver voor sociale opgang (ook belangrijke rol na onafhankelijkheid)
- Welke rol van de Kerk/missies bij het roven van **Afrikaanse kunst**? Waar bevinden kunstwerken zich en wat is hun waarde? Werd kunst vernield? Is er nood aan/bereidheid tot restitutie?
 - o IG: zie werk Sarah Van Beurden
 - o JDM: vele actoren zijn hierbij betrokken. O.a. particulieren, verzamelaars, religieuze instituten. Complex kluwen ook omwille van privacy.
 - o RG: Kerk is hier bij mijn weten niet mee bezig?
- Hoe staat het met de openstelling van de relevante **archieven** van de Kerk? Welke aanbevelingen kan de Commissie hierrond doen?
 - o IG: zie K. Christiaens. Let wel: zomaar alles openstellen kan ook nadelen hebben. ('je leest soms dingen die je niet wil lezen'?)
 - o JDM: zie K. Christiaens. Het zou alleszins schitterend zijn om archieven uit te wisselen via digitalisering, ook om gezamenlijk onderzoek mogelijk te maken.
 - o RL: steun pleidooi om archieven open te stellen; wijst op belang van digitalisering en financiële ondersteuning. De archieven van de kerk zijn wel versnipperd (cf. KADOC, maar ook Propaganda Fide in Rome). Belang mondelinge getuigenissen
- Hoe stond men tegenover **andere religies, m.i.v. de islam**?
 - o JDM:
 - Er was een zekere concurrentie tussen de protestantse (vaak Angelsaksische) missies en de katholieke (ook anders georganiseerd; cf. echtgenotes protestantse missionarissen >< katholiek: aanvankelijk excl. mannen).
 - Islam werd nauwelijks getolereerd in de Kongo Vrijstaat. Islam als 'zwart schaap' in de antislavernijretoriek
- In welke mate werd **Mobutu** beïnvloed door zijn opleiding bij de scheutisten?
 - o JDM: allicht baat bij opleiding
 - o RG: geen te beste student
 - o RL: Mobutu was geen te beste student; de invloed van de scheutisten moet allicht niet worden overschat
 - o CM: Mobutu genoot geen lange opleiding. Hij was een goed observator en imitator, die praktijken van de kolonisator nadien kopieerde.
- **Hoe kijkt men in het huidige Congo terug** op de missies?
 - o IG: op diverse manieren, maar ook positief. Cf. Belgische missionaris herbegraven in Congo
- Wat is de **huidige rol van de Kerk in Congo**?
 - o IG: blijf één van de belangrijke pijlers van de Congolese maatschappij
 - o RG: belangrijke rol op sociaal vlak; katholieke scholen blijven ook erg belangrijk
 - o RL: verhouding Mobutu-kerk → Kerk behield grote rol op vlak van onderwijs na onafhankelijkheid
 - o CM: Congolese kerk is en blijft de luis in de pels van de Congolese overheid
- Gelden de vaststellingen ook voor **Rwanda en Burundi**?
 - o IG: minder mee vertrouwd
 - o RL: niet mijn expertise

Synthesenota nota - Bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 10 juni 2022

Thema: restitutie

Sprekers: prof. Marie-Sophie de Clippele (Université Saint-Louis - Bruxelles), prof. Bert Demarsin (KU Leuven), Patrick Mudekereza (schrijver), mr. Yves-Bernard Debie (advocaat), Billy Kalonji (expert culturele diversiteit en inclusie), Maxim Smets (onderzoeker KU Leuven), prof. Sindani Kiangu (Université de Kinshasa) en Maarten Couttenier (historicus, AfricaMuseum).

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- Bert Demarsin stelt vooreerst vast dat inzake restitutie **elk nationaal of internationaal kader ontbreekt**. Er rijzen echter veel vragen: hoever in de tijd terug te gaan? Aan wie de restitutie te doen? Gebeurt de restitutie actief of passief (op expliciet verzoek)? Wie zijn de gesprekspartners (lokale gemeenschappen of bilaterale Staat-tot-Staat-betrekkingen)? Hoe de restitutie te organiseren? Om op die vragen een antwoord te bieden, hebben Marie-Sophie de Clippele en hijzelf een *restitution design* uitgetekend dat als uitgangspunt dient voor het wetsontwerp van minister Thomas Dermine. In dat **nieuwe rechtskader** stoelt de restitutie niet op beslissingen van rechtbanken, maar op bilaterale akkoorden (verdragen waarover de Belgische regering onderhandelt met de Burundese, de Congolese of de Rwandese overheid). Het toepassingsgebied ervan is beperkt, aangezien het niet van toepassing is op menselijke resten, archieven en collecties van deelstaten (wel op die van de federale overheid), noch op stukken die geen verband houden met het koloniale tijdperk. Aanvankelijk hadden mevrouw de Clippele en de heer Demarsin een tweeledige procedure geopperd: (1) bilaterale overeenkomsten tussen Staten + (2) wetenschappelijk herkomstonderzoek door een paritaire commissie van zowel Belgische als respectievelijk Congolese, Rwandese en Burundese experts. In het wetsontwerp is de stap van het wetenschappelijk onderzoek niet opgenomen. Er wordt gekozen voor een **strikt diplomatieke benadering** (de toepassing van het kader zal louter van de Staat als actor afhangen – zonder politieke wil zal de wet bijgevolg een dode letter zijn). Met dit nieuwe rechtskader speelt België een voortrekkersrol in Europa. Het obstakel van de onvervreemdbaarheid van het openbaar domein wordt erdoor weggenomen (stukken zijn onvervreemdbaar met het oog op verkoop maar **vervreemdbaar met het oog op restitutie**). Elk voorwerp dat met geweld verworven is, komt voor restitutie in aanmerking. Behoudens uitdrukkelijke wens van de regering is zulks niet het geval als het voorwerp zonder geweld verworven werd of er geen zekerheid bestaat omtrent de herkomst ervan. Ook is het mogelijk dat voorwerpen die voor restitutie in aanmerking komen, in België blijven op expliciet verzoek van de overheid van het land van herkomst.

- Maxim Smets benadert het thema vanuit historische hoek. Hij beschrijft de positivistische teneur van de Conferentie van Berlijn van 1885. In die tijd had de filosoof John Austin (*legal positivism*) veel invloed: moraliteit diende te worden ingeruild voor objectiviteit. Volgens de heer Smets legt dat standpunt de hypocrisie van de gekozen benadering bloot. Destijds waren academici doorgaans ook politicus. Het kernargument van de **intertemporaliteit van het recht** (beginsel van niet-terugwerkende kracht van het recht) **kan derhalve niet als heilig worden beschouwd**; het internationaal recht dat als referentie geldt, werd immers door de kolonisten zelf vormgegeven. Voorts geeft de heer Smets aan dat stukken met een doorslaggevende symbolische, emotionele of spirituele waarde dienen te worden gerestitueerd, ook als ze wettig verkregen zijn.
- Yasmina Zian heeft in aanzienlijke mate bijgedragen tot de redactie van het 'Rapport sur l'avenir des collections extra-européennes conservées en Fédération Wallonie-Bruxelles van de Académie royale de Belgique'. Ook was ze betrokken bij de redactie van het rapport 'Ethische richtlijnen voor het beheer en de restitutie van koloniale collecties in België' (<https://restitutionbelgium.be/nl/voorwoord>), dat het wetsontwerp met betrekking tot restitutie op bepaalde punten kritisch tegen het licht houdt. Haar uiteenzetting spitst zich toe op de rapporten die in Duitsland, Frankrijk en Nederland zijn opgesteld. Daarbij vertrok ze van deze kernvragen: wie heeft het rapport opgesteld? in opdracht van wie? en wat is de titel van het rapport? Een eerste rapport ter zake verscheen in **Duitsland** en werd door de *Deutsche Museumsbund* opgemaakt en gefinancierd (en is dus apolitiek). Het rapport beveelt niet aan om in een rechtskader te voorzien, aangezien restituties op basis van dialoog gebeuren (cf. *Benin Dialogue Group* - <https://markk-hamburg.de/en/benin-dialogue/>). In **Frankrijk** beschrijft het in 2018 verschenen rapport van Sarr en Savoy (http://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_fr.pdf) criteria voor restitueerbaarheid: verzoek tot restitutie door het land van herkomst, onderzoek van de context waarbinnen het voorwerp verworven is (niet-teruggegeven ontleningen alsook door koloniaaal of militair ambtenaren verworven voorwerpen). Naar aanleiding van het rapport werden voorwerpen gerestitueerd in de vorm van een vijfjarige uitlening (Senegal). In **Nederland** heeft het ministerie van Onderwijs en Cultuur opdracht gegeven voor een rapport dat nadrukkelijk gewijd is aan de erkenning van de koloniale onrechtvaardigheden. Dat rapport benadert de stukken vanuit hun diverse functies (esthetisch, spiritueel, economisch enzovoort). Criteria voor een eventuele restitutie zijn volgens dat rapport de manier waarop het voorwerp verkregen is, en de waarde van het voorwerp. In dat rapport wordt tevens het belang van de bewaringsomstandigheden van de stukken benadrukt.
- Patrick Mudekerezwa werkt in Congo (*Centre d'art de Lubumbashi*) en wijst erop dat de verzoeken tot restitutie even oud zijn als de bezitsverliezen zelf (de in 1965 in Dakar gepubliceerde tekst '*Rendez-nous l'art africain*' geldt daarbij als belangrijk). Loochening en paternalisme hebben ervoor gezorgd dat die eisen

nooit verdwenen zijn. Zelfs het HOME-project (menselijke resten), waartoe het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen het initiatief heeft genomen, is zonder echte officiële betrokkenheid van een Congolese partner uitgevoerd. Zo werd het *Centre d'art de Lubumbashi* enkel geconsulteerd en vermeldde de enquêteformulieren voor de Congolese respondenten niet eenmaal de term 'herstel'. Dat is pijnlijk, aangezien volgens de Congolese kunstenaars de **plundering voortgaat**. Voor hem dient het **herstel** waarvan werk moet worden gemaakt, een verzoeningsritueel te belichamen.

- Yves-Bernard Debie steekt van wal door zich te manifesteren als een tegenstander van de restitutie van culturele voorwerpen, niet uit nostalgie naar het koloniale tijdperk of uit racisme, maar omdat hij het principe huldigt dat '*on ne répare pas le passé en se débarrassant des œuvres d'art*'. Uit rechtskundig oogpunt zijn de goederen die ten tijde van de kolonisatie verkregen zijn, niet illegaal. De conclusies van de heer Smets stoelen volgens hem niet op rechtsregels, maar op morele argumenten; hij laakt de nogal **boetvaardige en moraliserende toon** waarmee men zich aanmatigend de macht toe-eigent de waarheid te verkondigen. Volgens de heer Debie had het rapport van Sarr en Savoy een al te militante insteek; het werd dan ook door de Franse regering begraven. Een dergelijke visie op herstel opent volgens de spreker de doos van Pandora. Zonder de stukken die restitueerbaar zouden worden verklaard, kan het AfricaMuseum evengoed zijn deuren sluiten. De heer Debie waarschuwt er vervolgens voor dat in het kielzog van dergelijke restitutie op termijn ook **privécollecties** in het vizier zouden kunnen komen, en dat eveneens acht moet worden geslagen op de bewaringsomstandigheden van de stukken, die in Congo twijfelachtig zijn. Tot slot oppert hij de mogelijkheid van een AfricaMuseum in Kinshasa, zodat werken niet uit handen gegeven hoeven te worden, maar gedeeld kunnen worden.
- Billy Kalonji betreurt de krasse termen die de vorige spreker in zijn pleidooi heeft gehanteerd. Hij richt zich tot de commissieleden met de woorden "de geschiedenis zal over u oordelen", en ook: "wat zonder ons voor ons wordt gedaan, is een daad tegen ons". Hij eist respect voor Congo en zijn inwoners en roept op verder te gaan dan waarin wordt voorzien in de in uitzicht gestelde wet, die menselijke resten en archieven immers ongemoeid laat. Restitueren betekent voor hem **de Congolese mannen en vrouwen hun plaats teruggeven**. De diaspora buigt zich daar al een dertigtal jaar over. Hoewel het om hún expertise en hún leven gaat, krijgen ze het woord niet. Los van dit dossier wordt van de regering ook een **plan tegen racisme** verwacht. Het jaar 2024 zal het einde inluiden van een tienjarige periode die de Afro-descendenten ten goede had moeten komen. Het is derhalve onontbeerlijk de diaspora te betrekken en eindelijk oprechte en vruchtbare samenwerking na te streven.
- Sindani Kiangu betreurt dat geen rekening wordt gehouden met het standpunt van de Congolezen. Het restitutievraagstuk (waarin volgens hem ook archieven en menselijke resten vervat zijn) kan slechts worden aangepakt **in onderling akkoord met Congo**. Hij is van oordeel dat geen enkele betaling groot genoeg

zal zijn om de miljoenen doden te compenseren, maar hij steunt het voorstel van de heer Debie voor de oprichting van een **'Museum van Tervuren in Kinshasa'**, onder gezamenlijk beheer en opgericht als herstel en niet in de vorm van ontwikkelingssamenwerking.

- Maarten Couttenier beschrijft de complexiteit van het HOME-project, waaraan ook Congolese collega's als de heer Mudekereza meewerken, hoewel zij geen officiële partner zijn (wat de spreker ten zeerste betreurt). De antwoorden op de vragenlijsten waarmee naar de mening van Belgen en Congolezen werd gepeild, maken duidelijk dat niet alle Congolezen voor restitutie zijn, net zomin als dat alle Belgen tegen zouden zijn. Geen enkele groep is homogeen. De heer Couttenier roept op tot enige **nederigheid**: de gedachte dat de repatriëring van menselijke resten in twee jaar tijd alle problemen zal oplossen, is heel westers. De menselijke resten opnieuw verenigen met de betrokken families is een werk van heel **lange adem** (waarbij de mondelinge overlevering doorslaggevend is). Voor de toekomst zijn er twee opties. De eerste houdt in dat al te sterk wordt ingezoomd op de verschillen tussen België en Congo (waarvan de infrastructuur ontoereikend en de politieke instabiliteit bedreigend wordt geacht). Zulks is echter sterk aanmatigend (de Congolezen zouden dan immers nog steeds grote kinderen zijn die niet zonder de volwassen Belgen kunnen). De tweede optie houdt in dat **de gelijkenissen worden gevaloriseerd** (elkaar erkennen, respecteren en liefhebben). Met andere woorden: luisteren, zwijgen en dienovereenkomstig handelen. Zo bekeken zijn menselijke resten niet alleen wetenschappelijke voorwerpen maar ook een link met de voorouders. De beslissingen komen derhalve de lokale gemeenschappen toe. Een dergelijke aanpak kan niet zonder ontmoetingen en heldere procedures.

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

Alle vragen hebben betrekking op drie belangrijke kwesties:

- De eerste kwestie is de **praktische werking** van het tot stand gebrachte rechtskader. Hoelang duurt een herkomstonderzoek voor een voorwerp? Mocht een vaste commissie voor de evaluatie van de herkomst van voorwerpen worden opgericht, zou die dan uitsluitend uit wetenschappers met een doctorstitel bestaan? Naar wie gaat de restitutie: uitsluitend naar de Staat, of ook naar lokale gemeenschappen, stamhoofden of kunstenaars?
- Een tweede kwestie zijn de **ethische moeilijkheden** bij restitutie. In plaats van kritiek te uiten op dreigende moralisering, dient men zich af te vragen of de wet juist niet beter op de moraal zou stoelen? Zouden de diaspora en de Grote Merenlanden de regeling inzake uitlening van voorwerpen zien als een nieuwe vernedering? Gaat de vergelijking met het precedent van de holocaust en van de naziroofkunst op?

- De derde kwestie heeft te maken met **initiatieven** die verder gaan dan de recente wet. Dient niet eveneens te worden nagedacht over de restitutie van gebouwen, gronden en zelfs grondstoffen? Indien er in Kinshasa een Tervurenmuseum zou komen, dient België daar dan als enig land aan toe bij te dragen? Waarom niet kiezen voor meerdere musea die weliswaar kleiner maar over verschillende provinciesteden verspreid zouden zijn? Een heel andere kwestie is het thema van de discriminatie. Wetende dat niet alleen Afro-descendenten hiervan het slachtoffer zijn, rijst de vraag of de denkoefening niet moet worden verruimd om polarisatie in de Belgische samenleving te voorkomen.

Reacties van de sprekers:

- Yves-Bernard Debie blijft erbij dat het belangrijk is de regels na te leven, veeleer dan “met onze kleine morele criteria van vandaag” nieuwe regels in te stellen. De vergelijking tussen de holocaust en de kolonisatie gaat niet op, aangezien de plunderingen door de nazi’s al tijdens de oorlog als onwettig werden beschouwd (de wetten van 1942 die de plunderingen rechtvaardigden, werden in 1943 door de Franse regering in Londen onwettig verklaard). De spreker is van oordeel dat de oplossing niet bestaat in restitueren maar in **delen**.
- Billy Kalonji wijst erop dat de ene wonde op de andere ontgoocheling volgt. Zelfs voor het wetsontwerp werd de diaspora niet geraadpleegd. Hij betreurt dat in de dynamiek die op gang werd gebracht, geen rekening wordt gehouden met menselijke resten en archieven. De verklaring van de Koning dat het gerestitueerde masker “geleend” was, vindt hij “ondraaglijk”. Ten gronde is het de bedoeling het juk af te werpen, zich te bevrijden om eindelijk te gaan **samenwerken**. Het lijkt hem geen goed idee een eventueel nieuw museum in Kinshasa de naam “Museum van Tervuren” te geven. Wat het AfricaMuseum in Tervuren betreft, is het belangrijk dat dit voortaan gezamenlijk wordt beheerd. Zo zouden in het comité dat de nieuwe directeur aanstelt, verplicht vertegenwoordigers van de diaspora moeten zitten. Het plan tegen racisme heeft betrekking op alle gemeenschappen die het slachtoffer zijn van discriminatie, en dus niet alleen op Afro-descendenten. Dat plan is onontbeerlijk voor de goede werking van de samenleving.
- Sindani Kiangu betreurt dat voorbij wordt gegaan aan de **Congolese deskundigen** (met doctorstitel). Evenals de vorige spreker kan hij zich niet van de indruk ontdoen dat alles op voorhand is beslist in een België dat nog steeds de beslissingen neemt in de plaats van de Congolezen.

Voornaamste debatthema’s:

Het debat spitste zich toe op deze drie thema’s:

- de al dan niet centrale plaats van het beginsel van niet-retroactiviteit van de wetten;
- de noodzakelijke betrokkenheid van de diaspora en van de lokale gemeenschappen bij elke procesfase;
- de noodzaak van de reis naar Congo, Burundi en Rwanda, die door alle aanwezige sprekers wordt beaamd.

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Hoe kunnen de inzake restitutie verzamelde gegevens worden aangevuld met gegevens met betrekking tot Rwanda en Burundi?
- Moet de ingestelde procedure (bilaterale akkoorden) op termijn worden aangevuld met de raadpleging van een gemengde wetenschappelijke commissie? Zo ja, hoe moet die commissie dan samengesteld zijn?
- Welk gevolg moet worden gegeven aan het idee van een culturele instelling (al dan niet een museum) in Congo (Kinshasa en/of lokale vestigingen in de provinciesteden) op basis van co-beheer?

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal Verleden', zitting d.d. 20 juni 2022

Thema: Onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden – rol van de ondernemingen

Sprekers: Prof. Stefaan Marysse (UA), Dr. Bas De Roo (Geheugen Collectief), Dr. Robrecht Declercq (UGent), Prof. Donatien Dibwe dia Mwembu (Un. Lubumbashi) (alleen aanwezig tijdens de inleidende presentaties), Prof. Guy Vanthemsche (VUB)

Samenvatting uiteenzetting:

- Ontwikkelingseconoom **Stefaan Marysse** gaat in op de mate waarin Belgische ondernemingen zich hebben verrijkt in Congo, vnl. op basis van een historische analyse van de beurskoersen. Hij uit daarbij kritiek op het voorlopige expertenrapport ('te kort door de bocht').
 - o Tijdens de periode van de Kongo Vrijstaat was effectief sprake van een roofoconomie. Ondernemingen boekten hoge winsten die niet werden geherinvesteerd in Congo. Ook voor de Belgische Staat was er een positieve financiële balans. Maar: de omvang van de investeringen/geldstromen bleef beperkt in het grotere plaatje. Het is een mythe dat België zijn rijkdom aan Congo te danken zou hebben.
 - o In de periode van Belgisch Congo vloeien er meer middelen van de Belgische overheid naar de kolonie dan omgekeerd. Wel liggen de rendementen van de beursgenoteerde Belgisch-Congolese bedrijven gemiddeld 12% hoger dan deze van de Belgische bedrijven. Toch horen hier ook kanttekeningen bij: het gaat niet om superwinsten; er vloeien inkomsten (vb. belastingen) naar de staat, en; een deel van de opbrengst wordt geherinvesteerd en draagt bij tot menselijke ontwikkeling
 - o De bewering dat Congo blijft opdraaien voor de schulden van de kolonie is niet correct. Tot 1972 bleef de Congolese schuld, m.i.v. de schuld aan de Belgische Staat, ver onder de kritische drempel. In latere jaren is deze exponentieel gegroeid, o.m. door de (misschien begrijpelijke, maar catastrofale) nationalisatiepolitiek van Mobutu. In 2010 werden praktisch alle schulden kwijtgescholden, incl. de koloniale schuld.
 - o Conclusie: hoewel de koloniale periode stoelde op een apartheidsideologie zijn herstelbetalingen niet aan de orde. Wel is er nood aan meer samenwerking.
- **Bas De Roo** identificeert enkele lacunes in het – weliswaar kwalitatieve – expertenrapport en beklemtoont het belang van vulgarisering van historische inzichten.
 - o Lacunes: Eén onderbelicht aspect betreft het thema transport (cf. slechte ontsluiting Congo en de inzet van dwangarbeid voor aanleg wegen/sporen). Daarnaast is er meer nood aan cijfermateriaal en ontbreekt een identificatie van de erfenissen van de koloniale bedrijven. Ook de impact op de Belgische economie blijft onderbelicht. Het beeld van Congo als 'hoorn des overvloeds' vindt haar oorsprong in de koloniale propaganda van LII. Een kleine groep bedrijven en ondernemers kwam als grote winnaars uit de bus. Maar veel andere bedrijven hebben ook 'een' koloniaal verleden. Er zijn nauwelijks nog onderzoekers die met deze problematiek bezig zijn.
 - o Er is nood aan vulgarisering van de bevindingen van de Commissie naar het grote publiek (cf. het expertenrapport blijft erg academisch). Dit kan niet alleen via onderwijs gezien het beperkte bereik (<18). Er is bijkomend nood aan expo's, historische wandelingen, kunstprojecten, theater, etc. Samenwerking van alle federale culturele en wetenschappelijke instellingen is wenselijk. Daarnaast kan men denken aan federale subsidies voor kleinschaligere projecten (vgl. herdenking '14-'18)

- **Robrecht Declercq**

- De koloniale economie: De interesse van Belgische bedrijven voor Congo start begin 20^{ste} eeuw, met WOI als kantelpunt. De arbeidsomstandigheden zijn slecht. Er volgt een geleidelijke verbetering, maar mistoestanden blijven (cf. 48 doden bij staking UMHK). Vier grote spelers (m.i.v. Société Générale) nemen 75% van de economie voor hun rekening. De opkomst van kleine bedrijven wordt afgeremd. Dit geldt des te meer voor Congolese ondernemers. Los van de relatief hogere rentabiliteit van de koloniale ondernemingen, vormt de kolonie ook een stimulans voor de economische ontwikkeling van België (aanvoer grondstoffen en afzet van afgewerkte producten; bijzonder belang voor bepaalde economische clusters).
- Na de onafhankelijkheid van Congo zien we dat de poging van de ondernemingen om aan 'business as usual' te blijven doen niet lang standhoudt (cf. betrokkenheid bij secessiepogingen). Het verlies aan patrimonium door de latere nationalisering wordt ten dele gecompenseerd door de blijvende dienstverlening. Daarnaast verloopt de afrikanisering van de bedrijven traag (de kaders blijven vooral bestaan uit expats).
- Een aantal sectoren (vb. diamant, financiën) verdient allicht verder onderzoek. Ook is er nood aan verdere archiefontsluiting, bijvoorbeeld bij belangengroepen als CEDIOM.

- **Donatien Dibwe dia Mwembu** gaat in op de slechte arbeidsomstandigheden in de koloniale periode, geïllustreerd door hoge mortaliteit, desertie en stakingen. Hij bespreekt hoe in resp. de mijn- en de landbouwsector werd omgegaan met de arbeidsschaarste. O.i.v. interne en externe factoren kwam er geleidelijk aandacht voor beter arbeidsomstandigheden. Dit was echter niet ingegeven door humanitaire beweegredenen, maar vooral gericht op een verhoging van de productie. Bedrijven (maar ook kerk) verzetten zich tegen de vorming van zwarte vakbonden. Maar de 'drie pijlers' trokken daarom niet steeds aan hetzelfde zeel. Zo wilde de koloniale overheid grotere bedrijfsterreinen gezien de toename van de bevolking en het probleem van promiscuïteit – iets waar de bedrijven zich tegen verzetten

- **Guy Vanthemsche**

- Kongo Vrijstaat: het is een misverstand te denken dat België zijn rijkdom aan Congo te danken heeft; België was een kapitalistische grootmacht in de jaren 1880. Belgische ondernemers zijn aanvankelijk terughoudend. Langzaam waagt het grootkapitaal de sprong richting Congo met sterke staatssteun en monopolies. Er is sprake van publiek-private samenwerking avant la lettre (de Staat treedt veelal op als aandeelhouder)
- Periode van Belgische Congo:
 - Na WOI wordt Congo een 'magneet' voor Belgische bedrijven/investeerders. De investeringen liggen hoger dan in Britse/Franse/Port. kolonies in Afrika
 - Er is sprake van intense publiek-private samenwerking, waarbij de overheid financiële steun/risicodekking geeft/participaties neemt, maar het management overlaat aan de privépartner. Ook buitenlandse ondernemers vinden de weg naar Congo (vb. Lever).
 - Er is een enorme kapitaalsconcentratie bij 4 grote groepen, gekenmerkt door een complexe venootschapsstructuur. Het is een titatenwerk om de koloniale wortels van hedendaagse ondernemingen op te sporen.
 - Congo wordt een wereldspeler in de grondstoffenmarkt. Keerzijde is een kwetsbaarheid op vlak van afhankelijkheid van export.
 - Het gebrek aan arbeidskrachten is de voornaamste hoofdzorg voor de koloniale economie en aanleiding voor een meer paternalistische aanpak

vanaf de jaren '20 (betere arbeidsomstandigheden om de productiviteit te verhogen). (Let wel: UMHK is niet noodzakelijk representatief)

- Koloniale ondernemingen boeken hoge winsten, maar deze worden ook deels geherinvesteerd binnen Congo. Ook kleine Belgische beleggers hebben aandelen in koloniale ondernemingen.
- Kleine ondernemingen voelen zich gediscrimineerd t.o.v. de grote spelers. Van zwarte ondernemers is quasi geen sprake, mede omdat de zwarte bevolking pas zeer laat eigendomsrecht krijgt (>< Indische ondernemers onder Brits bestuur). Dit is mogelijk ook van belang voor de postkoloniale periode.

Samenvatting debat & opvallende gedachteswisselingen:

Een thema dat telkens terugkomt is de **mate waarin bepaalde ondernemingen/ondernemersfamilies grote of buitensporige winsten hebben verworven in de periode van de Kongo Vrijstaat en de koloniale periode**, en bij uitbreiding of zij hier ook **vandaag nog** voordeel uit halen (financieel, gronden,...). Is het mogelijk de betrokken ondernemingen (indien zij nog bestaan) en/of families te **identificeren**? De naam van Umicore valt geregeld, naast o.m. Fortis, de Groupe Forrest, etc. En wat met de families Boël, Solvay, Vandemoortele et al., of nog de huidige koninklijke familie? Sommige leden peilen naar de mogelijkheid om – rekening houdende met herinvesteringen – excessieve winsten te berekenen. Eén lid verwijst naar een studie van een Indisch econoom die de koloniale schuld van Groot-Brittannië becijfert op ca. USD 40 miljard. De vraag stelt zich of er wel een rechtsgrond is om vandaag vergoeding te vragen aan ondernemingen of personen, en of er maatschappelijk draagvlak bestaat voor deze piste? **Zijn de sprekers voor of tegen compensatie? En wat te denken van vrijwillige bijdragen vanuit de ondernemerswereld** in fondsen of aan samenwerkingsverbanden?

- Stefaan Marysse herhaalt dat de zaak wat hem betreft is afgehandeld met de schuldkwijtschelding van 2010. Hij legt uit op welke wijze hij (met Frans Buelens) tot een verschil van 12% komt qua rendement in hoofde van de ondernemingen in Belgisch-Congo, al is de mate waarin opbrengsten werden geherinvesteerd alleen indirect te achterhalen.
- Bas de Roo, Robrecht Declercq en Guy Vanthemsche stellen zich alle op het standpunt dat het prematuur is om conclusies te maken omtrent wie hoeveel heeft verdiend, en wie eventueel herstel verschuldigd is (los van vraag of dit wenselijk is, wat uiteindelijk een politieke keuze is). Dit vergt veel bijkomend onderzoek en een duidelijke methodologie (wat is vb. buitensporige winst?), zonder dat men ooit een volledig beeld zal krijgen. Umicore is één van de weinige ondernemingen met duidelijke koloniale roots, maar dat betekent nog niet dat het legitiem/verantwoord is om er zomaar één zondebok uit te pikken. Veel koloniale ondernemingen zijn opgehouden te bestaan. Moet men dan de aandeelhouders traceren? En wat met kleine beleggers? Sommige info is onherroepelijk verloren.

Een tweede cluster vragen heeft betrekking **op de 'boedelscheiding' n.a.v. de Congolese onafhankelijkheid, en de rol van Belgische ondernemingen in Congo na 1960**. Was het beter geweest indien Belgische ondernemingen zich hadden teruggetrokken uit Congo? Wat was de rol van de ondernemingen ten tijde van de onafhankelijkheid (quid vb. de rol van UMHK bij de Katangese secessie)? Blevén Belgische ondernemingen genieten van risicodekking door de overheid na onafhankelijkheid? **Wat is er geworden van de concessies na de onafhankelijkheid en de Zaïrisering? Verschillende Commissieliden komen ook terug op de koloniale schuld en de mate van kwijtschelding**. Eén Commissielid vraagt of het wel wettig was onder internationaal recht om de koloniale schuld bij Congo te leggen. Een ander lid stelt vast dat de suggestie van kwijtschelding door de Belgische staat haaks staat op de analyse van CADTM (zie [hier](#)).

- SM gaat verder in op de samenstelling van de Congolese schuld aan België (drie delen waarvan een deel van 320 miljoen BEF verschuldigd aan België, maar wat nooit is terugbetaald). De Congolese schuld begint vooral te stijgen vanaf de jaren '70. SM herhaalt dat in 2010 zowat alles werd kwijtgescholden m.u.v. enkele kortlopende schulden aan private schuldeisers.
- PR: de 'boedelscheiding' werd haastig geregeld. De wetgeving werd aangepast om ondernemingen toe te laten op de valreep de Belgische 'nationaliteit' aan te nemen. Een plotse terugtrekking van ondernemingen zou tot een ineenstorting van de economie hebben geleid.
- GV geeft aan dat men ook ná 1960 op economisch vlak 'business as usual' wilde behouden, wat meespeelde in de houding vanuit de ondernemerswereld t.a.v. Lumumba en de Katangese secessie. In 1960 gaf het Belgisch Parlement de Belgische bedrijven naar Congolees recht de mogelijkheid om in allerijl de Belgische nationaliteit aan te nemen. Daarnaast werden de Chartermaatschappijen ontbonden zodat de Congolese overheid een hefboom werd ontnomen t.a.v. de grote ondernemingen. De Congolese staat bleef wel aandeelhouder in grote bedrijven, wat mee de basis vormde voor een kleptocratisch beleid. België zag de nieuwe machthebbers in Congo als corrupteerbare pionnen om de economische belangen te beschermen. In 1967 en 72-73 volgde de nationalisering/zaïrisering (o.a. vorming Gécamines). De grote bedrijven wisten de nationalisering echter af te kopen aan voordelige voorwaarden, zodat vooral kleine eigenaars de dupe werden van Mobutu's beleid. Na de brede nationalisering volgde ook een restitutiefase met gedeeltelijke teruggave omdat de economie op apegapen lag.

Een aantal Commissieleden vraagt of men kan stellen dat economische exploitatie de daadwerkelijke drijfveer was van het koloniaal project en dat **dwangarbeid** hier een centrale rol in vervulde, vooral tijdens de Kongo Vrijstaat, maar ook erna. Anderen zien een trendbreuk tussen de roofexploitatie van de Congo Vrijstaat en de koloniale periode vanaf 1908. Met betrekking tot de arbeidsomstandigheden in de kolonie stellen een aantal Commissieleden dat **ook in België in die periode** sprake was van klassenvorming, armoede en slechte arbeidsomstandigheden. Is dit een relevante 'nuance'?

- BDR bevestigt dat dwangarbeid een belangrijke motor vormde voor de economie, niet alleen onder Leopold II, maar ook tijdens het interbellum en zelfs tot op zekere hoogte na WWII.
- GV erkent dat ook Belgische arbeiders aanvankelijk vb. geen sociale zekerheid genoten. Toch blijft er een onmiskenbaar contrast tussen de België en Congolese arbeiders. Cf. "Vlaamse boeren werden nooit aan de ketting naar Waalse mijnen gesleept". Pas na WOII kwam er ruimte voor gemengde syndicaten in Congo. Zwarte syndicaten kwamen er pas aan het einde van de koloniale periode.

In welke mate zijn de relevante ondernemingsarchieven beschikbaar en toegankelijk? Zijn er grote lacunes (vb. CEDIOM)? Beschikken relevante ondernemingen over competente personen m.o.o. inventarisering en digitalisering?

- BDR: ondernemingen hebben geen archiefplicht. Archivering is zeer uiteenlopend (soms op zolder van de ex-eigenaar). Feit is wel dat de overheid vaak als aandeelhouder optrad, zodat men langs die weg veel kan traceren. Ondernemingen als CMB hebben een eigen archief. Vaak moet men wel toegang vragen. Het is niet geheel onbegrijpelijk dat ondernemingen hier een zekere voorzichtigheid aan de dag leggen.
- RD: het archief van CEDIOM is niet ontsloten. Binnen de voormalige SG-groep is wel veel beschikbaar. Idem voor Umicore, al is een stuk van het archief rond de uraniumtak nog lange tijd achter slot en grendel omwille van een akkoord met de VS.
- GV: de beschikbare archieven zijn vrij talrijk (vb. SocGen, BCK,...) ondanks enkele uitzonderingen. Sommige archieven zijn verloren gegaan (vb. op rommelmarkt).

Andere vragen/opmerkingen:

- In welke mate is er vandaag nog 'roofkunst' in het bezit van ondernemingen?
 - o RD heeft hier weinig zicht op
- Welke rol speelde Belgisch Congo in de binnenlandse Belgische politiek?
 - o GV: Congo speelde geen centrale rol in de Belgische politiek, maar er was wel de wens (ook bij de Kamer) om de economische voorwaarden in Congo optimaal te houden.
- Hoe gebeurde de toekenning van concessies?
 - o BDR: onder Leopold II werden de concessies eenvoudigweg getekend op de kaart, ook via gekonkelde achter gesloten deuren. Sommige concessies werden voortgezet tijdens de periode van Belgisch Congo.

Belangrijkste observaties n.a.v. de presentaties en het debat:

De periode van de Kongo Vrijstaat kan omschreven worden als een vorm van roofexploitatie. Ook na de overname door België bleven de 'koloniale' ondernemingen veelal hoge winsten boeken, al is het beeld hier minder eenduidig gezien de herinvestering van een deel van de winsten. Om een getrouw beeld te krijgen op de (buitensporige?) winsten die werden behaald door sommige ondernemingen/ondernemersfamilies is bijkomend onderzoek in elk geval noodzakelijk.

De koloniale economie werd lange tijd gekenmerkt door wijdverspreide dwangarbeid en slechte arbeidsomstandigheden. Hierin kwam pas langzaam verandering, niet zozeer om humanitaire als wel om economische redenen (arbeidsschaarste/productiviteit).

Aandachtspunten/vragen:

- In welke mate kunnen de analyses worden doorgetrokken naar Rwanda en Burundi (vb. geen mijnbouw?)?
- Kunnen naast beurskoersen ook de uitgekeerde dividenden inzicht bieden in de winsten van de koloniale ondernemingen? Bestaat hierover onderzoek?
- Is bijkomende info nodig omtrent de koloniale schuld en de mate van kwijtschelding? Kan bijkomende info hieromtrent worden opgevraagd bij vb. de staatssecretaris voor begroting of CADTM?
- Is er ruimte voor verdere openstelling/digitalisering van bedrijfsarchieven zoals van CEDIOM?

Synthesenota - Bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 27 juni 2022

Thema: herstel

Sprekers: prof. Pierre d'Argent (UC Louvain), prof. Stephan Parmentier (KU Leuven), prof. William Schabas (Middlesex University, London), dr. Patricia Naftali (Université Libre de Bruxelles), dr. Valérie Arnould (Advocaten Zonder Grenzen), dr. Amzat Boukari-Yabara (doctor in 'Histoire et Civilisations de l'Afrique', auteur) en dr. Astrid Jamar (Universiteit Antwerpen)

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- William Schabas benadrukt meteen het omstreden karakter van het onderwerp, dat duidelijk wordt geïllustreerd door de spanningen omtrent de slotverklaring van de conferentie van Durban in 2001 (*World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*). Die verklaring is een compromis tussen aan de ene kant Staten die een ambitieus herstelbeleid verdedigen en aan de andere kant Staten als Canada en de VS die meer de nadruk leggen op het beginsel van de intertemporaliteit van het recht, krachtens hetwelk daden niet met terugwerkende kracht mogen worden beoordeeld. Voor de heer Schabas is dat beginsel niet hét ultieme argument omdat het de koloniale - en niet de gekoloniseerde - actoren waren die hebben beslist dat die daden wettig waren. Hij pleit voor een **dekolonisatie van de internationaalrechtelijke rechtsleer** om een zo ruim mogelijk herstel te waarborgen (restitutie, rehabilitatie, compensatie, strijd tegen discriminatie). In dat verband verwijst hij naar het Caraïbische actieplan dat tegelijkertijd inzet op verontschuldiging, restitutie, ontwikkeling van de inheemse bevolking, de oprichting van musea en onderzoekscentra, alfabetisering en schuldkwijtschelding.
- Pierre d'Argent onderscheidt drie scenario's (slavernij, kolonialisme en wreedheden tegen gekoloniseerden). (1) België heeft nooit handel gedreven in slaven; (2) kolonialisme was niet verboden tot 14 december 1960 (VN-resolutie ter erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van de gekoloniseerde volkeren). Hoewel kolonisatie moreel laakbaar is (ze gaat per definitie gepaard met een zekere vorm van uitbuiting en geweld), was kolonialisme op zich niet strijdig met het internationaal recht; (3) de praktijken in verband met de rubberontginning (dwangarbeid, afhakken van handen en afslachten van dorpingen) kunnen weliswaar niet worden gekwalificeerd als 'misdaden tegen de mensheid' of als 'genocidemisdaden' (beginsel van intertemporaliteit van het recht), maar zijn **onrechtmatig in het licht van het internationaal recht** van het einde van de 19^{de} eeuw (cf. artikel 6 van de Akte van de Conferentie van Berlijn, ingevolge waarvan moest worden gewaakt over het behoud van de inheemse volkeren en over de verbetering van hun levensomstandigheden + algemene gemeenschappelijke beginselen die verminking en moord verbieden – het dwangarbeidsvraagstuk ligt moeilijker omdat IAO-verdrag nr. 29 pas dateert van

1930). Aangezien Congo-Vrijstaat niet langer bestaat, kunnen de verantwoordelijkheden op grond van het argument van de **statenopvolging** aan België worden overgedragen. De omvang van de schade impliceert een **oorzakelijk verband** met de – bijzonder moeilijk vast te stellen – oorspronkelijke feiten. Hoe dan ook kan de DRC niet eenzijdig een procedure voor het Internationaal Gerechtshof opstarten voor feiten van vóór 1948. De DRC heeft geen enkele vorm van interstatelijke klacht ingediend tegen België. Mocht een dergelijk initiatief worden genomen, dan moet worden uitgemaakt (1) wie de rechtmatige rechter is (via een speciaal compromis tussen de beide Staten), en (2) of de vordering niet vervalt door de lange tijd die tussen de feiten en de indiening van de klacht verstreken is. Die moeilijkheden sluiten de mogelijkheid van **herstel ex gratia** (los van enige juridische verplichting) geenszins uit.

- Stephan Parmentier stelt dat het begrip *transitional justice* (overgangsgerechtigheid) teruggaat tot de jaren 1970 en een geheel van procedures aanduidt die worden toegepast in de nadagen van een dictatuur en van een burgeroorlog en ten slotte ook in de nasleep van historische onrechtvaardigheden. Het opzet ervan is straffeloosheid te voorkomen; herstel is immers een van de instrumenten, niet om de situatie in de oorspronkelijke toestand te herstellen maar om een vorm van **symbolisch** herstel te waarborgen (de misdaad zelf is van nature onherstelbaar). De heer Parmentier wijst op de verschillende soorten schade (materieel, fysiek, emotioneel) en op de belangrijkste dimensies waar rekening mee moet worden gehouden (evenredigheid, rechtstreekse dan wel onrechtstreekse schade, temporaliteit). Voorts benadrukt hij het belang van **inspraak** voor de slachtoffers en het noodzakelijke onderscheid tussen 'herstel' en 'ontwikkelingshulp' (beide mogen niet worden gelijkgesteld). Hij ziet **vijf soorten herstel**: restitutie, financiële compensatie, rehabilitatie, genoegdoening (historisch onderzoek, verontschuldigingen, herdenkingen enzovoort) en waarborgen voor niet-herhaling (institutionele hervormingen, preventie enzovoort). Alle gevalsstudies maken duidelijk dat herstel een proces van lange duur is (veeleer decennia dan jaren).
- Volgens Patricia Naftali is *transitional justice* zonder meer **ontoereikend**; ze heeft alles weg van internationale expertise die het veld terzijde laat, westers georiënteerd is, op een top-downschema stoelt dat uitgaat van zogenaamd universele normen, en teleurstellend is voor de slachtoffers, die zich vaak miskend voelen. Veeleer dan de onderdrukten tot nut te zijn, lijkt *transitional justice* een 'business' te zijn die een vooral witte elite tot voordeel strekt. Mevrouw Naftali beveelt de onmiddellijke declassificatie van alle archieven aan, alsook de aanwijzing van alle personen, bedrijven en instellingen die bij de kolonisatie baat hebben gehad, de kwijtschelding van de koloniale schuld, positieve beleidsacties om de toegang tot werk en huisvesting te verbeteren en een vereenvoudigde toekenning van visa. Tot slot geeft ze aan dat het van twee één is: ofwel een neokoloniaal paradigma dat uitgaat van 'de almacht van de

globalisering en de onmacht van de slachtoffers', ofwel een dekoloniaal paradigma.

- Valérie Arnould overloopt de **vijf pijlers** van *transitional justice* (zoals reeds aangehaald door de heer Parmentier): erkennen wat gebeurd is (verantwoordelijkheid van de daders), de slachtoffers en de culturen die de kolonisator gepoogd heeft te vernietigen hun waardigheid teruggeven, aangeven dat de Staat zijn houding wil veranderen en met de vroegere gekoloniseerde landen opnieuw relaties wil opbouwen op basis van een nieuw fundament, de verhouding tot de nationale geschiedenis in een nieuw daglicht stellen door de bijdragen van de gekoloniseerden tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog alsook hun strijd tegen koloniale onrechtvaardigheden te erkennen, en ten slotte, de nog steeds voortdurende discriminaties aanpakken. Anders dan ontwikkelingshulp poogt herstel een specifiek antwoord te bieden op de schade als gevolg van de kolonisatie (bijvoorbeeld via een programma om het curriculum over dat verleden bij te sturen). Proberen te herstellen betekent **niet** het verleden **uitwissen**. Evenmin is herstel een oefening tot boetedoening om er het koloniale hoofdstuk mee af te sluiten (de discriminatie is er immers nog steeds). Het gaat erom de tijd te nemen om aan dat verleden de plaats toe te kennen die het verdient in de nationale geschiedenis. Mevrouw Arnould is voorstander van een holistische benadering die **het beginsel van intertemporaliteit van het recht ter discussie stelt** (sommige koloniale onrechtvaardigheden waren immers destijds al verboden en wekten trouwens toen al verontwaardiging). Tot slot doet mevrouw Arnould vier aanbevelingen: de ondubbelzinnige erkenning van de **sociale schade** (*social harm* – structurele discriminatie); het opstarten van volwaardig **overleg** met alle stakeholders in de drie landen (het herstel mag niet louter worden aangestuurd door de gewezen kolonisator); het uitzetten van specifieke **structuren** om een ambitieus herstelprogramma tot stand te brengen; het bevorderen van **uitwisselingen** tussen deskundigen uit de vier landen in alle disciplines om tot een geloofwaardig herstelkader te komen.
- Amzat Boukari-Yabara bekijkt herstel vanuit een vergelijkend pan-Afrikaans perspectief en wijst er meteen op dat verzoeken tot herstel al eeuwenoud zijn en dat ze een zowel retrospectieve als prospectieve dimensie hebben (met ook de omgekeerde redenering: wat als de kolonisatie niet had plaatsgevonden?). Wat **de omvang van de schade** betreft, spreken enerzijds de **cijfers**: voor Ghana gaat het om triljoenen dollars, voor schade jegens de Herero bestaat een fonds van 1,2 miljard euro en in Australië werd 280 miljoen dollar vrijgemaakt voor de nazaten van metiskinderen die in religieuze instellingen werden geplaatst. Anderzijds blijkt die omvang ook uit de ambitie van het plan van de *Caribbean Reparations Commission* (cf. infra) en uit de **vele klachten** die overal ter wereld werden ingediend met het opzet de waarheid te achterhalen, de verantwoordelijken aan te wijzen, verontschuldigen te verkrijgen en de openbare ruimte te dekoloniseren. De heer Boukari-Yabara is van mening dat spijtbetuigingen niet volstaan en dat excuses nog geen herstel

zijn. Volgens hem komt het niet aan op boetvaardigheid, maar op een **verbintenis ten aanzien van wie voortleeft** maar nog steeds de in het koloniaal narratief ingebedde schade ondervindt.

- Astrid Jamar vestigt de aandacht op de vormen van *durabilité coloniale* (het voortleven van de koloniale gedachte) en op de structurele onrechtvaardigheden die nog steeds leiden tot uitsluiting en onderdrukking. Ook de overgangsgerechtigheid is volgens haar koloniaal omdat ze weliswaar van responsabilisering uitgaat maar kan verworden tot een 'depolitiserende, paternalistische en gestandaardiseerde kruistocht'. Mevrouw Jamar vreest dat de slachtoffers slechts schijninspraak zullen krijgen en dat witte experts het voor het zeggen zullen hebben. Ze hamert dan ook op **concrete en onmiddellijke acties** inzake de uitreiking van visa, de regularisatie van sans-papiers, de bescherming van asielzoekers, schuldkijschelding, hulp aan studenten, de oprichting van dekoloniale onderzoekscentra en onderzoek naar de links tussen België en belastingontwijking (Congo Hold Up).

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

Alle vragen hebben betrekking op twee belangrijke kwesties:

- Hoe kunnen, gelet op de felle kritiek op *transitional justice*, averechtse demarches worden voorkomen? Hoe de **brug te slaan** tussen gerechtigheid en verzoening? Hoe een inclusieve dialoog met de diaspora te waarborgen? Eveneens uit het oogpunt van het creëren van verbondenheid, wie te ontmoeten tijdens de reis door de drie landen?
- Hoe kan de schade worden **becijferd** en wie dient ze te betalen? Kan de Belgische Staat voor het koloniale kader verantwoordelijk zijn zonder er baat bij te hebben (grote bedrijven, koninklijke familie)? Is een onderzoekscommissie nodig? Hoe kunnen betalingen worden afgedwongen van de eventueel verantwoordelijk gestelde instellingen?

Reacties van de sprekers:

- De heer Boukari-Yabara vindt de oplossing van herstelbetalingen 'zowel complex als te makkelijk' (er bestaan inderdaad modellen met bedragenmarges, maar tegelijk dient erop te worden toegezien dat de ontvangers onkreukbaar zijn). Het gaat er niet om een vermeende schulde in het vizier te nemen, **noch om te straffen**, maar wel om oog te hebben voor de omstandigheden waarin de nazaten van de gekoloniseerde volkeren thans leven.
- Mevrouw Jamar verduidelijkt dat het onderzoek naar overgangsgerechtigheid voorwerp is van permanente reflectie en dat daarbinnen veel **kritische benaderingen** bestaan.

- De heer d'Argent vindt dat het principe van niet-retroactiviteit van het recht een van de grondslagen van elke samenleving is. In het geval van de Armeense genocide gaat het om een zekere retroactiviteit wat de 'politieke' kwalificatie betreft (het betreft geen kwalificatie door een internationaal gerechtshof). Er is immers nog altijd een zekere **continuïteit** van de Staat, de Kerk, de monarchie en de bedrijven, mits ze nog bestaan. De meeste vragen houden veeleer met **politiek-morele** keuzes verband dan met juridische verbintenissen: niet zozeer wat men *moet* doen is van tel, als wel wat men *wil* of *kan* doen. Hij wijst tevens op het gevaar voor 'zelfidentificatie' door slachtoffers: in het geval van betalingen *ex gratia* rijst de vraag hoever de betaling moet gaan: tot waar de zichzelf als slachtoffer geïdentificeerde persoon bepaalt? In een rechtskader bepaalt het slachtoffer niet zelf waar het recht op heeft: er zijn de al vastgelegde regels, procedures en derden (rechters). Die handvaten bij het nemen van beslissingen ontbreken hier evenwel, wat de taak van het Parlement bijzonder complex maakt.
- De heer Parmentier benadrukt dat de slachtoffers zeer **heterogeen** zijn. Hij maakt een onderscheid tussen individueel herstel (waarbij de vraag rijst wie ervoor in aanmerking komt en wat bijna systematisch afgunst jegens de begunstigten wekt) en fondsen die aan gemeenschapsfuncties gewijd zijn (gezondheid, scholen enzovoort). *Transitional justice* heeft **niet één toepassingsgebied** maar meerdere. De kritische bedenkingen bij waarheids- en verzoeningscommissies zijn niet onverkort van toepassing op de integrale aanpak, die op vijf pijlers stoelt (en waarvan waarheidscommissies er slechts één van zijn). Tot slot verwijst hij naar de succesvolle processen die met name in Argentinië en Guatemala inzake overgangsgerechtigheid zijn gevoerd.
- Mevrouw Naftali verduidelijkt dat haar kritiek niet op deze of gene expert slaat, maar op ngo's die het vraagstuk van de *transitional justice* aangrijpen om fondsen te verkrijgen. Ze pleit voor een **follow-up van de aanbevelingen** en laakt de 'krokodillentranen' van actoren die zich wel roeren maar zich er niet toe verbinden de praktijken duurzaam te veranderen. Voorts vindt ze dat de Afro-descendentengemeenschappen onvoldoende vertegenwoordigd waren in het eerste expertenpanel, en betreurt ze het gebruik van bepaalde als discriminerend beschouwde termen (de 'experten' 'horen', de 'diaspora' 'raadplegen').
- Mevrouw Arnould vindt dat de commissie een zeer grote symbolische rol te spelen heeft (vertegenwoordiger van de natie). Vooral is het zaak te erkennen wat tijdens de kolonisatie gebeurd is en de ermee gepaard gaande én voortdurende onrechtvaardigheden naar behoren in te schatten. Misschien hoeven niet meteen alle knopen te worden doorgehakt (welk herstel, ten laste en ten gunste van wie, voor hoeveel enzovoort), als maar de aanzet wordt gegeven voor een **langdurig participatief proces**. Hoewel het ongetwijfeld te laat is om de dynamiek in het kader van die procedure helemaal om te gooien, is er nog tijd om over de muren van het Parlement heen een beweging op gang te brengen die een maatschappelijke transformatie in de hand werkt (eenieder

moet aan zichzelf werken). Wat de reis in het Grote Merengebied betreft, raadt zij aan die zo uitgebreid mogelijk te maken en daarbij het middenveld zo open mogelijk te bejegenen.

Voornaamste debatthema's:

Het debat spitste zich toe op deze drie thema's:

- (1) reikwijdte en beperkingen van *transitional justice*;
- (2) continuïteit van de instellingen die gedurende de hele kolonisatie betrokken waren;
- (3) noodzaak om de nog voortdurende stigma's als gevolg van de koloniale propaganda aan te pakken.

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Is het principe van intertemporaliteit een vaststaand gegeven (niet-retroactiviteit als een van de grondslagen van de rechtsstaat) of moet het ter discussie worden gesteld (cf. bijdrage van Michel Erpelding)?
- Hoe kan een verslag worden opgesteld aan de hand waarvan niet alleen verantwoordelijkheid voor het verleden maar ook en vooral voor de **toekomst** kan worden genomen?
- Hoe kan de inclusieve aard van het ophanden zijnde proces worden gegarandeerd (herstel niet louter 'voor' maar 'met'): hoe naar de verwachtingen van de Burundezzen, Congolezen, Rwandezzen alsook van de Afro-descendenten te **luisteren** en ze te **begrijpen**?
- Mocht herstel onmogelijk blijken te zijn, hoe dan een sociale *transformative justice* te waarborgen?

Syntheserapport Bijzondere Commissie 'Koloniaal Verleden', zitting d.d. 4 juli 2022

Thema: Herstel – compensatie

Sprekers: Dr. Luke Moffett (Queen's University Belfast), Prof. Joseph Gahama (rector, East African University, Rwanda), Prof. Joel Quirk (Un. Witwatersrand, Dr. Michel Erpelding (Un. du Luxembourg), Mr. Michèle Hirsch (advocate).

Samenvatting uiteenzetting:

- Dr. **Luke Moffett** gaat in op de controverse rond het verlenen van schadevergoeding voor historisch onrecht (vb. steun voor slachtoffers in armoede, maar met risico dat het overkomt als 'bloedgeld' en belediging voor slachtoffers; kost voor de staat; juridische beperkingen).
 - o *Lessons learned* o.b.v. bestaande voorbeelden: LM wijst op het belang van 'victim ownership'. Slachtoffers moeten kunnen aangeven wat een geschikte en realistische vergoeding is. Ze moeten met respect worden behandeld en betrokken in de verschillende fasen van het proces (sensibiliseren, consultatie en uitwerking).
 - o De vorm van schadevergoeding verschilt van groep tot groep. Bij primaire slachtoffers (zij die rechtstreeks getroffen zijn) denkt men aan de uitbetaling van pensioenen of vaste bedragen/maandelijkse betalingen; bij secundaire (familie nabestaanden) aan proportionele vaste bedragen. Bij tertiaire slachtoffers (hele gemeenschappen/groepen) gaat het eerder om financiering van collectieve economische projecten (vb. heropbouw cultureel erfgoed,...).
 - o De staat moet ook nadenken hoe men de publieke opinie meeneemt in het verhaal ('*why should we pay for the past?*')
 - o Besluit: herstel en schadevergoeding veronderstellen moed, volharding en goede timing naast betrokkenheid van de slachtoffers.
- Prof. **Joseph Gahama** vindt de discussie rond compensatie prematuur. De historische waarheid is onvolledig. Hoe kan men dan bepalen wie men compenseert en waarvoor?
 - o JG identificeert diverse lacunes op vlak van historische waarheidsvinding
 - Op politiek vlak: vb. de administratieve hervorming in Rwanda-Burundi in 1929-33 en de impact op de chefferies; de overdracht van Bugufi aan de Britten in 1924; de moord op prins Rwagasore.
 - Op sociaal en cultureel vlak: vb. de invoering van de *livret d'identité* in 1930 op basis van ras; de vernietiging van de lokale cultuur door de westerse 'beschavingsmissie', de focus op kinderen van de *chefs coutumiers* en aristocratie op vlak van onderwijs,...
 - Op economisch vlak: vb. de focus op industriële gewassen (katoen, koffie), ten koste van lokale gewassen (en link met de hongersnood in '41-'43).
 - o Vooraleer over te gaan naar herstel en verzoening zijn verschillende tussenstappen nodig, zoals verder onderzoek en aanvulling van het expertenrapport (dat niets bevat over Burundi!). Daarnaast moet men diverse stakeholders betrekken (overheid, civil society en privé). Men moet de verantwoordelijken aanduiden en excuses aanbieden. De vorm van herstel (hoe?; aan wie?; hoeveel?) moet later worden onderhandeld.
 - o Aanbevelingen: Het expertenrapport moet verder aangevuld, en er is nood aan bijkomende zittingen met andere expertise. Een bijzondere commissie kan zich buigen over de moord op Rwagasore. Andere aandachtspunten zijn toegang tot de archieven en een collectieve dekolonisering van het onderwijs.

- Op basis van expertise rond herstel voor slavernij bespreekt **Joel Quirk** vijf vormen van herstel:
 - o Schadevergoeding kan zowel individueel (voor een beperkte groep directe slachtoffers en identificeerbare nabestaanden) als collectief. In het CARICOM 10-puntenplan wordt bijvoorbeeld verwezen naar financiering van een langetermijnprogramma, eerder dan een enkele betaling. Schadevergoeding alleen kan overigens niet volstaan, maar moet gepaard gaan met volledig rekenschap en excuses (anders neigt het naar afkopen van absolutie).
 - o Excuses: spijt alleen volstaat niet (vb. CARICOM-plan), maar geeft de indruk dat de slachtoffers geen excuses 'waard zijn'. Excuses moeten specifiek en volledig zijn m.b.t. het aangedane onrecht, zonder pogingen om zich in te dekken.
 - o Herinnering en onderwijs: het historisch onrecht moet verplicht onderdeel zijn van de onderwijscurricula, zonder poging om zaken te verschonen. Er is ook nood aan herinnering via musea, exhibities, wandelingen,...
 - o Restitutie van gestolen kunst
 - o Community engagement: herstel gaat niet alleen uit van de overheid. Het moet gaan om een bredere oefening waar ook vb. kennisinstellingen bij betrokken zijn (vb. van Browne University in de VS)

- **Michel Elperding** gaat in op de vraag of er in de periode van de Kongo Vrijstaat internationaal onrechtmatig gedrag werd gepleegd. ME stelt daarbij een strike toepassing van het intertemporaliteitsbeginsel in vraag, gezien de ontwikkeling van het internationaal recht en nieuwe inzichten vanuit rechtshistorisch onderzoek. ME verwerpt de idee dat alleen westerse landen in de periode in kwestie deelnamen aan het internationale rechtsverkeer (getuige ook de vele verdragen afgesloten door HM Stanley). In ieder geval waren verschillende praktijken al onwettig onder het recht van toen. De uitbuiting van en het geweld tegen de inheemse bevolking gingen in tegen artikel 6 van de Akte van Berlijn. Het regime van dwangarbeid was mogelijk ook strijdig met regels inzake slavernij. Het optreden van de Kongo Vrijstaat werd ook toen al als onrechtmatig beschouwd (zo beschuldigde het VK de Kongo Vrijstaat formeel van slavernij). België kan natuurlijk vrijwillig schadevergoeding betalen, maar symbolisch blijft het belangrijk om de onrechtmatigheid van het historische optreden als dusdanig te erkennen.

- **Michèle Hirsch** brengt een aangrijpend betoog over het lot van de metieskinderen die in de Belgische kolonies werden ontvoerd en onder voogdij van de kerk werden geplaatst.
 - o MH treedt op als advocate voor vijf 'metiezen' uit Congo die schadevergoeding van de Belgische staat eisen. De vordering werd in eerste aanleg verworpen omdat de praktijk volgens de rechter geen misdaad tegen de mensheid uitmaakte in de periode van de feiten. De eisers werden veroordeeld tot betaling van de gerechtskosten. Inmiddels werd beroep ingesteld. Een uitspraak komt er wellicht pas binnen 1,5 à 2 jaar. Intussen tikt de tijd weg voor de eisers en hun lotgenoten.
 - o MH beschrijft hoe metieskinderen van 2 à 4 jaar (eens zindelijk) werden weggehaald bij hun familie (desnoods met fysieke dwang) en conform het wettelijk kader en met zegen van de procureur van het district aan de kerkelijke instellingen werden toevertrouwd (als gedelegeerde voogden) – zonder enige weg terug. Alle geledingen van de staat waren bij deze systematische ontvoering betrokken, alsook de kerk (instellingen werden vergoed in functie van het aantal metieskinderen onder hun voogdij). Kinderen werden vernederd, ondervoed, en veelal aan hun lot overgelaten n.a.v. de onafhankelijkheid (sommigen werden slachtoffer van verkrachting).

- De feiten werden erkend door het parlement en door de premier. Waarop wacht men om de slachtoffers daadwerkelijk te vergoeden? *N'est-ce pas digne?* Het recht op schadevergoeding zou wettelijk verankerd kunnen worden.

Samenvatting debat & opvallende gedachtewisselingen:

Vele vragen hebben betrekking op het belang van een eventuele schadevergoeding en de modaliteiten daarvan. Sommige Commissieleden tonen zich **kritisch** over herstelbetalingen omdat er vooralsnog te veel lacunes in het historisch overzicht zouden zijn; omdat er een beperkt maatschappelijk draagvlak zou zijn; omdat het moeilijk zou zijn de huidige generaties te laten 'opdraaien' voor zaken uit het verleden ('waar trekt men de grens?'; hoe ver gaan we terug in de tijd?), of nog omdat de last zou moeten worden gedragen door de erfgenamen van zij die zich daadwerkelijk verrijkt hebben eerder dan door de belastingbetaler. En wat met de idee dat de Kongo Vrijstaat een afzonderlijke staat was? Enkele Commissieleden merken op dat het huidige discours is overgewaaid vanuit de VS en geïnspireerd door de Black Lives Matters-beweging. De vraag rijst ook **met wie** men over herstelbetalingen zou moeten overleggen (de overheid?; voor elk van de drie landen afzonderlijk?) en **aan wie** men zou moeten betalen, alsook welk bedrag. Kunnen herstelbetalingen worden ingebed in de **ontwikkelingshulp**? Zijn de drie getroffen landen en/of hun bevolking werkelijk vragende partij voor herstelbetalingen? Eén Commissielid geeft aan eerder voorstander te zijn van een genereus 'ondersteuningsprogramma' naast de bestaande ontwikkelingshulp, mogelijk via een aparte internationale stichting. Dergelijk programma zou kunnen worden gecombineerd met compensatie voor **concrete gevallen** (vb. nabestaanden van Kimbangu?; metieskinderen?).

- **LM** beklemtoont dat het logisch is dat een Staat vergoeding biedt voor historisch onrecht. Het is immers ook de bevolking van de staat die voordeel heeft gehaald uit bepaalde historische wanpraktijken. Het is eigen aan de idee van staatsaansprakelijkheid onder het volkenrecht dat het de staat is die herstel biedt voor onrechtmatig gedrag. Dit is overigens geen nieuw idee, noch is het een Amerikaanse creatie. Het concept van staatsaansprakelijkheid bestaat al eeuwenlang en kent vele historische voorbeelden.
- **JG** herinnert eraan dat staatsaansprakelijkheid 'erfelijk' is en dat een staat nu eenmaal wordt vertegenwoordigd door zijn regering. Schadevergoeding is nuttig en welkom, althans indien gekoppeld met waarheidsvinding en andere relevante vormen van herstel. Ontwikkelingshulp is niet geschikt als vorm van schadevergoeding.
- **JQ**: Het is al te gemakkelijk om te zeggen dat de schade niet kan worden gekwantificeerd en er daarom niet kan worden betaald. Het is een kwestie van politieke wil enerzijds, of excuses zoeken en vertragsmaneuvers aanwenden anderzijds. Wanneer men dit wil, is het wel degelijk mogelijk een gepaste vergoeding te berekenen. Indien schade werd veroorzaakt door een staat, is het ook aan de staat om herstel te bieden. De aansprakelijkheid van de staat is niet beperkt tot één generatie, maar is intergenerationeel (net zoals verdragen – en de erin vervatte rechten en plichten – blijven bestaan doorheen de tijd). Dit volgt uit de idee van het sociaal contract. Ontwikkelingshulp is geen gepaste vorm van schadevergoeding (zoniet continueert men de idee van 'ontwikkeling' en dominantie).
- **ME**: de aansprakelijkheid van de staat overschrijdt de generaties (zie vb. de compensatie die Haïti nog aan Frankrijk betaalde in de jaren '60). Hetzelfde geldt overigens voor ondernemingen in de mate deze blijven bestaan doorheen de tijd (getuige o.m. de vergoedingen vanwege Duitse ondernemingen voor hun rol in de Tweede Wereldoorlog). Het is mogelijk om meer of minder ver terug te gaan in de tijd. In Canada werd bijvoorbeeld vergoeding toegekend voor zaken die zich afspeelden aan het begin van de 19^e eeuw.

Een aantal vragen handelt over het aanbieden van **excuses**. Wie moet hiertoe het initiatief nemen? Is de 'schuld' ingelost wanneer men excuses aanbiedt? Wat wordt bedoeld met de idee dat excuses expliciet/specifiek moeten zijn (moet het gaan om een exhaustieve opsomming van de relevante feiten)? **Een vraag die terugkeert is de mate waarin het aanbieden van excuses al of niet uitmondt in een juridische plicht tot herstelbetalingen** (is dit onvermijdelijk?).

- JQ: Vergoeding en excuses moeten hand in hand gaan. Bij gebrek aan excuses is er niks om te vergoeden. Omgekeerd: excuses zonder schadevergoeding zijn al te vrijblijvend. Het is een één-én-verhaal. Het is extreem onwaarschijnlijk dat excuses de basis zouden kunnen vormen voor een ontvankelijke claim tot schadevergoeding. Er zijn immers uiteenlopende obstakels, zoals een gebrek aan procesbelang of nog de non-retroactiviteit van juridische standaarden. Er is dus zeker geen automatische link tussen het aanbieden van excuses en een afdwingbaar recht op schadevergoeding.

Verschillende Commissieleden polsen voorts naar de visie van Meester Hirsch omtrent het verdere verloop van de **procedure van de metieskinderen** in hoger beroep, en naar het voorstel om een **herstelrecht wettelijk te verankeren (hoe?)**. Hoe zou de Commissie te werk kunnen gaan? Moet zij de uitkomst van de beroepsprocedure afwachten of net niet?

- MH: Wij geloven dat we goede argumenten hebben dat er sprake was van een misdaad tegen de mensheid in hoger beroep en dat we alsnog gelijk krijgen. Indien dat lukt, zullen er vele andere zaken volgen (er zijn al vragen van personen in dezelfde situatie). Een andere oplossing echter is dat de wetgever een herstelrecht voorziet, of nog dat de wetgever aansprakelijkheid voor ernstige mensenrechtenschendingen onverjaarbaar maakt.

Andere vragen/opmerkingen:

- Op welke wijze kunnen **slachtoffers** alsnog worden betrokken in dit stadium van het proces? Kan dit nog worden geredimeerd?
 - o LM: er zou kunnen worden gewerkt met een open oproep, bijvoorbeeld specifiek gericht aan Rwanda en Burundi.
- Op welke wijze kan de Commissie meer maatschappelijke interesse en dialoog opwekken en realiseert men de nodige '**community engagement**'?
 - o LM: de Commissie zou gebruik kunnen maken van sociale media of andere kanalen (radio?) om de dialoog op gang te brengen
- Biedt een **bezoek aan de regio** toegevoegde waarde? Welke suggesties heeft u met betrekking tot dit bezoek?
 - o JG: jazeker. JG hoopt dat men van de gelegenheid gebruik maakt om relevante experts te ontmoeten, i.e., zowel academici als ouderen die de koloniale periode zelf hebben meegemaakt
- Wat is het verschil tussen **slavernij en gedwongen arbeid**?
 - o ME: pogingen om een strikt onderscheid te trekken tussen slavernij als iets wat aan private belangen raakt enerzijds, en dwangarbeid als iets wat raakt aan het publieke belang, zijn ongeloofwaardig. Ook een staat kan zich bezondigen aan slavernij. Het is twijfelachtig of er ooit een strikt onderscheid was.
- N.a.v. vragen rond de affaire **Rwagasore**:
 - o JG beklemtoont dat dit dossier niet afgesloten is en dat het een specifiek geval betreft. Rwagasore heeft nog familie – ook hier in België.

Belangrijkste observaties n.a.v. de presentaties en het debat:

- **Verschillende sprekers beklemtonen het nut van herstelbetalingen, al moet dit op een verschillende wijze worden ingevuld naargelang het gaat om primaire, secundaire of tertiaire slachtoffers, en is het belangrijk om slachtoffers in het proces te betrekken. Excuses zonder bijkomende herstelmaatregelen zijn al te vrijblijvend. Omgekeerd missen herstelbetalingen zonder excuses hun doel.** Eén van de sprekers is echter van mening dat het proces van waarheidsvinding onvoldoende ver gevorderd is (i.h.b. voor wat betreft Rwanda en Burundi) om nu al over te gaan naar de fase van herstel.
- **De vrees dat het aanbieden van excuses een staat automatisch blootstelt aan juridische claims tot herstelbetalingen is niet gefundeerd.** Ook in eerdere zittingen werd dit standpunt vertolkt (o.a. door P. d'Argent). In de marge: ook vanuit het oogpunt van Belgisch aansprakelijkheidsrecht lijkt er geen reden te zijn om schrik te hebben voor excuses. Zie [hier](#).

Aandachtspunten/vragen:

- Welke 'primaire' en 'secundaire' slachtoffers kunnen worden geïdentificeerd? **Bestaat er politiek draagvlak voor gerichte herstelbetalingen, i.h.b. voor de metieskinderen?**
- Hoe moeten we omgaan met de – steeds weerkerende – lacunes in het expertenrapport en in de werkzaamheden van de Commissie m.b.t. **Rwanda en Burundi**? Kan het bezoek aan de regio dit enigszins compenseren? Is er nood aan bijkomende sprekers uit/sessie rond deze twee landen?
- Is er nood aan, en bereidheid tot, initiatieven m.b.t. de affaire Rwagasore?

Synthesenota – Bijzondere commissie “koloniaal verleden” – 15 juli 2022

Thema: symbolisch herstel en rehabilitatie

Sprekers: Patrick Balemba Batumike (*Commission Justice & Paix asbl*), Alejandra Mejía Cardona (*Commission Justice & Paix asbl*), Laurent Kasindi (*Search for Common Ground*), prof. Hans De Wolf (VUB) en Géraldine Tobe (kunstenares).

Samenvatting van de uiteenzettingen:

- Alejandra Mejía Cardona ziet de instandhouding van de herinnering als een sociale, historische en politieke uitdaging die te allen prijze moet worden nagestreefd voor de toekomstige generaties. Vanuit die invalshoek is symbolisch herstel een pijler die veel meer inhoudt dan louter geldelijke herstelbetalingen. Het gaat daarbij om het herstel van mensen, niet van voorwerpen. De slachtoffers rehabiliteren betekent dat hun de plaats wordt verleend die hun in de koloniale geschiedenis toekomt. De erkenning van de berokkende schade en van de respectieve verantwoordelijkheden is niet alleen cruciaal voor de slachtoffers en hun nazaten, ze is ook van doorslaggevend belang voor de hele Belgische samenleving en voor alle Burundese, Congolese en Rwandese burgers. Het is van fundamenteel belang dat dit herstel langdurig is (over de looptijd van politieke mandaten en parlementaire zittingstijden heen). Een **doeltreffend herstelprogramma** impliceert de raadpleging van alle stakeholders, de organisatie van luistersessies (toegankelijk voor het brede publiek en op basis van empathie, zodat een dialoog kan ontstaan tussen alle groeperingen die deel zijn van de nagedachtenis, ook al hebben ze er niet allemaal dezelfde kijk op), getuigenissen op school, herdenkingsplaatsen in verband met het koloniaal verleden (cultuurhuizen, exposities, gedenktekens, virtuele platforms), op jongeren afgestemde schoolhandboeken en communicatieacties (in hún taalgebruik, op hún sociale netwerken) en, ten slotte, betekenisvolle monumenten en symbolen. In elk stadium moet het **Belgische middenveld** worden ondersteund opdat het voorrang kan geven aan dekoloniale handelwijzen, de eigen identiteit ter discussie kan stellen en ruimten voor dialoog kan creëren. Mevrouw Mejía Cardona roept alle commissieleden ertoe op deze politieke kans aan te grijpen en blijkt te geven van een **diepgeworteld engagement** ten gunste van het ‘samen-leven’.
- Patrick Balemba Batumike bevestigt in het verlengde van wat voorafgaat dat het er niet om te doen is schuldigen te zoeken maar wel om een historische verantwoordelijkheid uit te oefenen. Volgens hem is voor België in het Grote Merengebied een rol weggelegd inzake onveiligheidsbestrijding, gezondheid, onderwijs en infrastructuur. Tevens pleit hij ervoor gespecialiseerde universitaire programma's op te zetten om het onderzoek naar het koloniaal verleden uit te diepen, het aantal beurzen te verhogen en die kennis inhoudelijk

niet alleen uit te dragen in kringen van wetenschappers en pleitbezorgers maar ook ver daarbuiten. Het ultieme doel is **het verleden te helen om de toekomst te kneden**.

- Laurent Kasindi heeft vragen bij het begrip 'rehabilitatie': om **welke slachtoffers** gaat het? Hoewel de fysieke schade van de kolonisatie niet langer kan worden hersteld, is het belangrijk herstel te bieden aan de nakomelingen van de slachtoffers (waar ze zich ook bevinden), vermits zij de strijd moeten blijven aangaan met een gevoel van minderwaardigheid en met situaties van ongelijkheid. De heer Kasindi doet concreet **vijf voorstellen**: (1) de kennis over Congo aan Congo restitueren (geologische en andere kaarten teruggeven, onderzoekscentra in alle disciplines oprichten en Belgen ter plaatse sturen); (2) het narratief en de herdenkingen eenvormig maken zodat in België en in het Grote Merengebied dezelfde geschiedenis wordt onderwezen; (3) billijkere bilaterale betrekkingen tot stand brengen die de stereotiepe formules overschrijden (Erasmus- en soortgelijke uitwisselingen, jumelages); (4) gerechtigheid bieden die niet louter door de overwinnaar is gedicteerd maar die stoelt op onderhandelingen waarbij alle stakeholders op gelijke voet staan; (5) een einde maken aan het paternalisme.
- Hans De Wolf stelt een hedendaags kunstproject voor dat gebaseerd is op dialoog tussen culturen. Hij geeft het woord aan Géraldine Tobe, een schilderes die in Kinshasa woont en werkt. Hun project 'Esprit des ancêtres' is een belichaming van de behoefte om opnieuw in contact te komen met de **voorouderlijke spiritualiteit**. Een van de grootste uitdagingen van dat project, waar twaalf kunstenaars uit zeven Afrikaanse landen bij betrokken zijn, is het gebrek aan expositieruimte en aan participatiemogelijkheden voor de bevolking (90 % van het betrokken cultureel erfgoed bevindt zich niet langer in Afrika). Mevrouw Tobe geeft aan dat zij vooral 'van binnenuit werkt'. Zij toont enkele van haar werken en nodigt de commissieleden uit op de tentoonstelling die op 16 november 2022 in het Lever House in Brussel van start zal gaan. Niettemin stipt zij aan dat het haar er uiteindelijk niet om te doen is in Europa tentoonstellingen te houden, maar wel om **ter plaatse ruimte te creëren voor pedagogie en bewustzijn**.

Samenvatting van het debat:

Vragen en opmerkingen van de commissieleden:

Alle vragen hebben betrekking op drie belangrijke kwesties:

- Hoe kan ook buiten het forum van het Parlement over de werkzaamheden van de commissie worden **gecommuniceerd**? Hoe de context van de Kamer te overstijgen?
 - Wat moet inzake rehabilitatie het **doel** zijn? Hoe nazaten psychologisch te rehabiliteren, wetende dat nog maar weinig betrokkenen in leven zijn?
- Aangaande het narratief van het koloniaal verleden is het niet de bedoeling de

geschiedenis te herschrijven (geschiedschrijving behoort historici en niet Parlementsleden toe). Het is echter belangrijk de standpunten van historici en getuigen uit Burundi, Congo, Rwanda en de diaspora in België te kennen, te erkennen en te verspreiden.

- Hoe in het Grote Merengebied te **handelen** zonder neokoloniale houding?

Reacties van de sprekers:

- Volgens Alejandra Mejía Cardona kunnen de werkzaamheden de context van de Kamer overstijgen door aan de debatten van de commissie meer ruchtbaarheid te geven (mediaoptredens, documentaires, reportages van Belgische, Burundese, Congolese en Rwandese makers om bewustzijn te creëren) en ze tegelijkertijd aan te vullen met werkzaamheden van het middenveld. In dat opzicht fungeren verenigingen als schakel tussen het macroniveau (met instellingen als het Parlement) en het microniveau (met alle burgers). Volgens haar moet bij voorrang werk worden gemaakt van de overgang van het individuele naar het collectieve (racisme gaat iedereen aan en niet louter de burgers die er het slachtoffer van zijn – wat in de Commissie gebeurt, belangt alle Belgen aan), alsook van de verspreiding van **getuigenissen** (video-opnames, organisatie van virtuele tentoonstellingen of zelfs, zoals in Colombia, de oprichting van een centrum voor historische herinnering), door **stripverhalen** te publiceren, waarbij met name een beroep wordt gedaan op het talent van kunstenaars en jongeren van de diaspora, en door de aanbevelingen van het eindverslag kenbaar te maken voor het **brede publiek** (via de media of een pedagogische tool). De opdracht van de commissie slaat zowel op de Belgische samenleving als op de internationale betrekkingen met de drie Grote Merenlanden. Beide dimensies moeten met voorrang worden behandeld. Het lijkt onmogelijk toezeggingen waar te maken als niet **gezamenlijk** vooruitgang wordt geboekt. Wat concrete acties betreft, zou moeten worden gekozen voor **welomlijnde thema's** (zoals de wijziging van de positie van de vrouw tijdens de kolonisatie, de uit het Grote Merengebied afkomstige oud-strijders van de twee wereldoorlogen of de antikolonialistische weerstand). Om (blijvende) structurele veranderingen tot stand te brengen, kan een nationale dag ter herinnering aan de koloniale periode zinvol zijn (waarbij erop kan worden aangedrongen dat dergelijk – politiek, economisch of sociaal – neokoloniaal gedrag zich niet meer mag voordoen). Ten slotte hamert mevrouw Mejía Cardona er nogmaals op dat het debat moet worden gevoerd **zonder censuur**: de stem van de oud-kolonialen mag niet worden geweerd (hoe onrechtmatig het systeem ook was, het doet niets af aan de toewijding van sommige Belgen en hun nog steeds sterke verbondenheid met de Grote Meren).
- Patrick Balemba Batumike benadrukt hoe diep de banden tussen Congo en België gaan. Dat verklaart waarom de Congolese bevolking begeleiding en

steun van België verwacht (met voorrang voor onderwijs, van de prille kindertijd tot de universiteit).

- Laurent Kasindi verduidelijkt dat rehabilitatie van de descendenten actieve luisterbereidheid en empathie impliceert (twee voorwaarden voor herstel). Hij oppert het idee van een 'karavaan' die in een sfeer van eerbied en bezinning verschillende markante herinneringsplekken van het koloniaal verleden zou aandoen. Zulks zou een unicum zijn. Niet alleen op de repatriëring van kennis moet worden ingezet, maar ook op **wetenschappelijke visa** waarmee Congolese, Burundese en Rwandese onderzoekers en studenten gemakkelijker naar België kunnen komen (die weg ligt thans met talrijke administratieve hindernissen bezaaid).
- Géraldine Tobe legt uit dat het haar ultieme doel is de scholen in contact te brengen met beeldende kunst. Hans De Wolf benadrukt het belang van **concrete projecten**. De culturele diplomatie stimuleert de *people-to-people*-contacten. Anders dan de heer Kasindi, die voorstelt met kopieën te werken om aldus de kennis op beide continenten toegankelijk te maken, pleit de heer De Wolf voor een aanpak waarbij uitsluitend met originelen wordt gewerkt.

Voornaamste debatthema's:

Het debat spitste zich toe op deze drie thema's:

- Welke van deze concrete maatregelen zijn het meest doeltreffend: de organisatie van een nationale herdenkingsdag, de oprichting van een museum en van herinneringscentra in de drie landen, of van een stichting om samenwerking tussen Belgische, Burundese, Congolese en Rwandese kunstenaars, universitair en musea te bevorderen?
- Hoe kunnen kunst en cultuur zwaarder doorwegen in de aanbevelingen van de commissie?
- Wat heeft voorrang: toezien op de sociale cohesie in België of op de transformatie van de betrekkingen met elk land van het Grote Merengebied?

Openstaande vragen en aandachtspunten:

- Hoe dient de commissie met haar werkzaamheden voort te gaan? Hoe duurzame structuren op het getouw te zetten?
- Hoe ervoor te zorgen dat men zich het debat opnieuw kan toe-eigenen? Rest er nog tijd om **gezamenlijk te bouwen aan het herstelprogramma**?
- De door alle aanwezige sprekers beaamde **noodzaak van een reis** naar Congo, Burundi en Rwanda. Het programma moet focussen op ontmoetingen met het middenveld (luisterbereidheid en eerbied) en op bezoeken aan herinneringsplekken die voor het koloniaal verleden symbool staan. Om welke plaatsen zou het dan gaan?